

Croatica XXIII/XXIV (1992/1993) – 37/38/39 Zagreb

Izvorni znanstveni članak

Jasna Andrić

**JEDAN PRISTUP PITANJIMA UZ SLAVENSKI POJAM
NEŽIT**

UDK 808.1-3

Riječ nežit, poznata od srednjega vijeka, u većini slavenskih jezika, označuje neku vrstu bolesti, a u Rusa to je i naziv za grupu nadnaravnih bića iz vjerovanja. Razmatranje polazi od osnovnih podataka o obje pojave i svrha mu je da, dodajući i činjenice iz naslijeđene kulture s hrvatskog i južnoslavenskog prostora, dade prilog etnologa pitanjima poznavanja nežita kao pojma.

Moguće je, možda, početi sa zapisom Vatroslava Jagića, koji je još 1867. godine na neki način upozorio na višestrukost pitanja koja se tiču »nežita«. U svojoj povijesti književnosti (hrvatske i srpske) donosi Jagić dva primjera zagovora »protiv nekakvih nežita«. Po jednome od njih, Krist koji dolazi »ot' nebese« pita nežita koji ide »ot' suhago mora«, kuda je pošao. Nežit odgovara da ide u čovječju glavu, »mozga srčati, čeljusti prelomiti, zuby ih' roniti, šije ih' kriviti i uši ih' oglušiti, oči ih' oslěpiti, nosa gugnjati (huhnjati), krve ih' prolijati, (...) lěpotu ih' izměniti, bėsom' mučiti je«. Isus ga šalje u pustu goru i pustinju, da se useli u jelenju glavu koja sve trpi, pa i »tebě nežite, egda spade s nebese«. Zatim ga šalje u kamenje, koje ga može u sebi zadržati, i neka tu ima boravište, »don'đeže (dok) nebo i zemlja mimoidet' i končajet se«. Drugo zaklinjanje potječe iz istoga rukopisa (iz 14. stoljeća) i u bitnome odgovara pravome, s time da nežita susreće sveti »Mihail' Gavril'«. ¹

Prema popisima zabranjenih spisa, koji su se prepisivali i koristili na područjima istočnih kršćanskih crkava, bugarski je pop Jeremija sačinio vrste apokrifnih djela, među njima i »lažne« zagovore protiv bolesti, napose »nežita« i »tresavica«. »Nežiti, protiv kojih je isti pop Jeremija sastavio lažna zaklinjanja, bijahu nekakvi božanski stvorovi, isto onako hude naravi, kao i tresavice. Uspomena na njih živi još kod naroda ruskoga, kojemu su nežiti osobit razred zlih duhova, a svijet veli o njih: da niti žive niti umiru: to je očevidno prema samoj rieči, koja je građena od *ne j žit*« (kor. *živ*). U našem narodu valja istom tražiti, ima li kakvo pričanje o nežitu ili nežitih...« Po Vatroslavu Jagiću još, svoje je »bajke« o tresavicama i o nežitima »pop Jeremija smiešao s pričami biblijskimi«, no o njima je »sačuvan neki, ma i neznatni trag narodnoga vjerovanja, koje je u staro doba podjedno i sadržina narodne poezije«. ²

U značenju naziva za koju od bolesti, riječ je nežit poznata u bar većine slavenskih naroda, na barem nekim dijelovima pojedinih njihovih prostora. Pisani izvori, crkvenoslavenski, počinju od srednjega vijeka. Neki su od njih objavljivani u cjelini ili su korišteni u izvodima, no poblizu usporedbu svih takvih izvora tek će trebati provesti. Jednako tako, možda i više, valja tek priželjkivati potanka istraživanja značenja riječi nežit, naslijeđene u slavenskim jezicima, u govoru puka, na osnovi podataka kakvi su zasada jedva dostupni ili su nepoznati. Osnovne činjenice i naznake mogu tek biti, u kratkom razmatranju, pristup postavljanju nekih od pitanja o nežitu kao imenu bolesti i o nežitu u, možda, kojem drukčijem značenju. O grupi nadljudskih bića, koja, čini se, nisu neposredno

---

¹ V. Jagić, 87 (i 83). Tekst je prenesen prema navedenom djelu i u Jagićevoj transkripciji, no manji mu je dio (oko sredine) Jagić bio izostavio. Izraz: »tebě nežite, egda spade s nebese« preuzet je iz objavljenoga izvornika, u: V. Kačanovskij, 153, pod 2.b.

² V. Jagić, 86; 84–85.

---

povezana s bolestima – a i ona su nežit, zasad znamo jedino, ili gotovo jedino, iz narodnih vjerovanja s ruskoga područja.

Slavenski narodi ne poznaju svuda na svojim prostorima bolest zvanu nežitom, a i kada je poznaju, nije to uvijek jedna te ista bolest. Tko god se pokušao baviti narodnim liječništvom nailazio je na poteškoće: na iste bolesti pod različnim nazivima i na ne odviše širokim prostorima ili, suprotno, na isto ime bolesti koja nije uvijek i svuda jednaka.³ Poteškoće počinju katkada već pri utvrđivanju vrsti bolesti, kako ih narod poznaje i opisuje, a nastavljaju se – i tu i zaustavljaju, na nedostatku sustavno sabranih podataka.

Činjenice o bolesti nežitu iz hrvatskih krajeva mogu biti primjerom za općenitija pitanja i za poteškoće koje prate njihovo rješavanje. Stariji i noviji podaci donekle označuju područja na kojima riječ nežit u govornoj upotrebi postoji ili je postojala. Zagovora bolesti nežit ima u izvorima pisanim glagoljicom, a najpoznatiji potječu od glagoljaša popa Antona Brsca, iz kraja 17. ili početka 18. stoljeća, s područja Hrvatskoga primorja, s otoka Krka ili iz Istre. U zborniku se, uz molitveni sadržaj i uz nekoliko recepata, nalazi više zagovora različitih bolesti, a u barem se tri od njih navodi i »nižit«. »To je razgovor od vetra i od nižita i od sičca«, kako to kaže pop Brzac na početku prvoga zaklinjanja koje se zapravo sastoji od dva samostalna dijela. »Sveti Mihovil arhanjel« nalazi »nižita i sičca i ustriljenoga vetra«, tjera ih iz bolesnika i, napokon, »zaklopiše ga v kladi od železa, da ne vrati se veće rabu božjemu (imenuj) nigdare«. Slijedi: amen, a zatim: »Nižite i sičce, ki si (se) spal s nebesi, utaknute iž anjeli, iž svić noseći, i utaknu ih sveti Mihovil arhanjel i sveti Kuzma i Domijan i rekoše njim: 'Kamo greš, nižite i sičce i ustriljeni vetre?'« Molitva završava izgonom triju bolesti u »pustu goru«, ali od tih »ljutih« bolesti »skruši se« jelen i »skruši se« »tvardo drivo«, raspukne se kamenje i, na kraju, »preda njih sveti Mihovil miru božjemu«, na što još slijede brojne riječi zaklinjanja. Drugi, opsežan zagovor iz zbornika popa Brsca tiče se istih bolesti, ali, uz treći, kraći, ne pripada istoj vrsti kao prvi od njih i kao zagovori koje je prema crkvenoslavenskim ćirilčkim rukopisima naveo u svojoj povijesti književnosti Vatroslav Jagić.⁴

Zapis popa Antona Brsca potječe iz dijela Hrvatske u kojem je poznavanje naziva nežit potvrđeno i u novije doba. Za zaraznu bolest erizipel, crveni vjetar, ili vrbanac obilježenu jasnim znakovima na koži bolesnika, za njen stupanj u kojem se na koži javljaju mjehurovi, naziv nežit donosi rječnik Bogoslava Šuleka 1860. godine. Izvor podataka nije

³ Na takav je način, na primjer, izrazio Lubor Niederle svoje iskustvo u ispitivanju narodnoga liječništva (L. Niederle, K. Chotek, 750).

⁴ R. Strohal, 1910, napose 153–157, 309 (zaklinjanja bolesti »rešipile«, 310, 311). Ima i starijih glagoljskih zbornika u kojima su zapisana zaklinjanja nežita; barem tri takva spominje: R. Strohal, 1928, 342, 343–344 (344–345).

poznat.⁵ Ivan Dežman, autor *Rječnika liječničkoga nazivlja*, iz 1868. godine, koristio je, navodi, i podatke iz Šulekova rječnika. Nežit u njega označuje upravo istu vrstu iste bolesti kao i u njegova prethodnika, no slijedi tome i naznaka da je naziv poznat u Istri.⁶ Podatak istoga sadržaja prenosi, čini se, kasnije, još nekoliko značajnijih rječnika, no uvijek nedostaje naputak o području na kojem je riječ zabilježena, a pretežno i izvor iz kojega je njeno značenje preuzeto.⁷ Godine 1857. objavio je Franjo Dall'Asta, liječnik koji je djelovao u gradu Rijeci i njegovoj okolici, članak pod naslovom *Zablude i praznovjerja našega puka u liječenju bolesnika*. »Vrbancu uopće, a napose onaj, koji zahvati lice, naš puk zove: nežit.« Pisac se žali da bolesniku zovu liječnika tek u teškim slučajevima, a najprije pozivaju domaćega vještaka koji »načini tri križa' palcem desne ruke na bolesnu mjestu, zatim tihim glasom izmrmlja moćna zaklinjanja (ekscorcizme), koja su naučili od svojih djedova...« Prevodilac članka, izvornik kojega je na talijanskom jeziku, upozorava da autor, Dall'Asta, »veli nežit, a puk nežit ili nežid (mjesto ove riječi upotrebljavaju i rašapila, od tal. *risipola*)«.⁸ Nije jasno da li je o toj istoj bolesti, vrbancu, riječ i u podatku iz 1872. godine, s područja Hrvatskoga primorja. Pod stolnjak na božićni stol stavljaju se, uz još neke predmete, češalj i brus. Češalj će kasnije biti koristan, jer nad vlasima koje su njime iščešljane, te su ispale, vještice nemaju moći; ne mogu se njima poslužiti da učine kakvo zlo. Ako se češalj kome posudi, »može si čovjek dobiti nežita, al onim češljem od Badnjaka, toga nećeš dobiti. Nežit je nekakva bol na glavi, grieh je što se sada nesiećam, kako biva ta bol prouzročena, nu po mojem mnenju će to biti ostanak krivovierstva Bogomila...« Brus s božićnoga stola služi pri liječenju, »za križanje otečenih noguh ili ma kojega uda tiela, a najviše za tako zvanu 'rašapilu'«.⁹ Iz novijega je doba podatak da je na otoku Krku nežit (ili nežid) »neki osip sa jakim svrbežom«, a u mjestu Vrbniku na tome otoku »da nazivlju neke apcese nežitovicom«.¹⁰

⁵ B. Šulek, 1860, 245, pod: Blasenrothlauf.

⁶ I. Dežman, 12: Blasenrothlauf m. erysipelas vesiculosum, nežit. Istr. (=Istrani); 109, pod: Nežit, isti podatak, bez oznake izvorišta.

⁷ M. Nemičić, 866, Rotlauf blasiger, erysipelas bullosum; Đ. Popović, 210, nežit (u značenju: Blasenrothlauf). S jasnom naznakom da je izvor u rječnicima Dežmana i Nemičića, isti podatak donosi: M. Jovanović-Batut, 83, pod: Nežit (uz oznaku da je iz Istre). Zanimljiv bi bio istovjetan podatak u rječniku Dragutina Parčića (uz ostalo, autor je rođen u Vrbniku na Krku), na što upućuje: P. Skok, 3, 682, pod: živ. Prvo izdanje prethodi Šulekovu rječniku (ostala su kasnija), no u njemu se nežit ne spominje (usp., možda: D. A. Parčić, 458, Pogančina, risipola; podatak dolazi i u daljnjim izdanjima).

⁸ F. Dall'Asta, 177; 174 (I. Širola).

⁹ J. Kr. Šverljuga, 226–227.

¹⁰ L. Thaller, 245. Autor prenosi podatke koje je, neke napisane a druge izgovorene, saznao od svjedoka koji potječe s otoka Krka (prof. Grškovića). Prilog je bio čitan na liječničkom sastanku, pa su dvojica od prisutnih dodala da su riječ nežit čuli u narodu, jedan od njih u Srijemu (drugi nije naveo područje).

Točniji podaci iz Vrbnika objavljeni su 1900. godine. »*Nežid, nežidovičina, černi prišč*« – rijetka je bolest koja se ne liječi lako. To je čir oko kojega se novi čirevi pojavljuju i množe. Za bolesne pojave na koži i za bolesti povezane s izlučivanjem gnoja u Vrbniku postoje određeni i brojni nazivi. Zaraznu bolest vrbanc (crveni vjetar) zovu samo »rašipilija«. ¹¹

Nekoliko podataka o bolesti nežitu potječe s južnijih dijelova hrvatske obale Jadrana. Dubrovčanin Joakim Stulli (Stulić) bilježi u svojim rječnicima, na samom početku 19. stoljeća, riječ *knezich* sa značenjem: čir u uhu. Za ostale vrste čireva ima u njega drugih naziva, među njima i zlič te poganac ili poganica. Poganac bilježi i kao jedno od imena bolesti erizipel, vrbanc. Podaci koje je Stulić uvrstio u svoje rječnike ne potječu samo iz okolice Dubrovnika. ¹² Jamačno krajem 17. stoljeća i, sasvim vjerojatno, na dubrovačkom području, nastao je zbornik uputa za liječenje različitih bolesti, među njima i jedne smještene u uhu. Naziv joj je, premda ne sasvim jasno zapisan, zacijelo *nežić*, prema kasnijim dopunama bio bi to nežit ili knezić. ¹³ S kraja 19. stoljeća, iz Blata na otoku Korčuli potječe zanimljiv, oblikom i sadržajem nešto drukčiji podatak: riječ *nožić* označuje »neku poganu bolest na prstu od ruke«. ¹⁴

Riječ *nežić*, kao ime bolesti uha, bila je poznata u dijelovima srednje i južne Dalmacije u 16. stoljeću. Lijekove za tu bolest preporuča 1557. godine Hvaranin Mikša Pelegrinović svome prijatelju, dubrovačkom pjesniku Sabu Mišetiću Bobaljeviću. Oba su se pisca, pišući jedan drugome u stihovima, s bolešću jednoga od njih, začudo, našalila. Pelegrinović spominje da je saznao da mu je prijatelj »nemoćan, nezdrav i gluhi«, pa ne čuje »... trijes ognjeni, grom kad praska iz oblaka«, a »... komu nežić udi, ta se nemoć tako zove«, ne postoji za nju koristan lijek. Sastojao bi se on od praha dobivena od rebra jazavca, lijeve desni hrta i zimске rose. Lijek treba i piti, a prah čisti »uši kē su paučinom kako tvoje jur zarasle«. Ili, da bi opet mogao čuti, prijatelj treba da niz vruće svrdlo u uši kapne morske pjene. Bolesni se Sabo Bobaljević u svom odgovoru veoma žali na gluhoću i na bol od koje gubi svijest i vid »kako gdi mre tko pri

¹¹ I. Žic, 204. »Poganica« je bolest pri kojoj dolazi do gnojenja oka (207).

¹² J. Stulli, 1806, 2/1, 326, *Knezich* (pustula in aure); 2/2, 60, *Poganac*, *Poganica* (apostema, vomica), 657, *Zlich* (carbunculus); J. Stulli, 1801, 1/1, *Erysipelas*, *Erysipelae* (uz ostale hrvatske nazive i: *pogañac*); 1/2, pod: *Pustula* (više naziva), s dodatkom: *Pustula in aure, knezich*.

¹³ V. J. Veinić, (502–503, podaci o rukopisu), 515 i nap. 1. Pisac je ispravljao, čini se, početak naputka, Priređivač teksta navodi dvije verzije: »Od /k/nescichja« i »odne schicha« (kod druge, riječi su bile pogrešno rastavljene). Naknadno je drugom rukom dodano: »Od nescita (forse od knescicha)«, a priređivač se odlučio za »knezić«, prema rječniku Stullija.

¹⁴ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 8, 257, pod 2. *nožić* (i navedeni izvori); pod 3. *nožić* urednik je uvrstio podatak iz početka 16. stoljeća (iz glagoljskoga izvora, objavljena u Senju), u kojem se spominje »kuga sadanjaja i nožić najposliđnji«, a bila bi to »riječ neznana značenja«; moglo bi se raditi o bolesti nalik na kugu.

smrti«. Jedva da ima veće bolesti na svijetu »neg mrijet a ne moć umrijeti i ne imat čas pokoja«. Navodi da će probati lijekove koje mu prijatelj preporuča, no i sam je u snu saznao za lijek u kojem treba sastaviti:

»... oči obje od buhe,
od kokoši crne mlijeka,
fratarskoga zvona breka,
žuč od zmije pepeljuhe.«

Uz još neke tome slične dodatke, dobila bi se mast za uši.¹⁵ Premda je zanimljivo da se s bolešću od koje je »mrijet a ne moć umrijeti« i od koje »mre tko pri smrti« šali sam bolesnik i tuđu šalu rado prima, za šaljive se ljekarničke naputke može naći usporedbi iz starijega i iz novijega doba. Pjesnici su, čini se, slijedili poznate im obrasce.¹⁶

Bolest zvanu nežitom na unutrašnjem je prostoru Hrvatske zasada teško naći, premda o bolestima ima podatak a ponajprije u zbornicima lijekova (»ljekarušama«), u etnološkoj građi, rječnicima i drugdje. Naziv nežit, čini se, nije poznat niti u Bosni i Hercegovini, pa je sabirač podataka o pučkom liječništvu na tim prostorima, doktor Leopold Glück, gotovo posumnjao da je ta riječ igdje u južnih Slavena u govornoj upotrebi.¹⁷ Za neke od bolesti koje na jadranskom području tu i tamo dolaze pod imenom nežit poznaje od napose naziv poganac, i to za crveni vjetar, erizipel (uz to još i: pogančica, pogančina), za čir antraks (crni prišt) i za gnojenje na prstu. Objе se posljednje bolesti mogu zvati i: zlič. Čir još, i poganicom (uz naziv poganac), a poganica, to su i vrste upala zglobova, ulzi, reumatizam.¹⁸

Tvrđnja da je bolet nežit (poimanje koje bilo bi bogumilskoga izvora) istovjetna s poganicom, postavio je krajem 19. stoljeća Matej Milas, polazeći od podataka o poagnici u Stonu i u bližoj okolici toga mjesta. Vrstu bolesti ne određuje pobliže – to je bol u bilo kojem od udova, bez

¹⁵ M. Pelegrinović, napose 138–140, S. Mišetić Bobaljević, napose 340–342, 344.

¹⁶ O poslanici S. Mišetića Bobaljevića: M. Bošković-Stulli, 186–187; autorica upućuje na europske starije i novije primjere (među njima je i jedna »usmena priča iz Poljica u Dalmaciji«) u kojima se pojavljuje »šaljivi recept, građen na samim apsurdima«.

¹⁷ L. Glück, 139, pod: Nežit; za riječ se poziva na: M. Jovanović-Batut, ali dodaje: »Ob dieses Wort im Südslavischen gebraucht wird, ist mir nicht bekannt«.

¹⁸ L. Glück, 31, pod: Crveni vjetar (uz ostale nazive samo oblik poganac); 175, pod: Poganac (1. der Carbuncel, anthrax; 2. der Nagelwurm, panaritium; Syn. žlič; 3. der Rothlauf, erysipelas /Travnik/); pod: Pogančica; Pogančina (upućuje na: crveni vjetar); pod: Poganica (1. der Gelenksrheumatismus; Syn. uloz; 2. die Gicht, arthritis; 3. der Carbuncel, anthrax; 4. die ägyptische Augentzündung, trachoma /?/); 269, pod: Vrbanac (uz ostale nazive samo oblik pogančica); 385, pod: Zlič (1. der Nagelwurm, panaritium; Syn. trutovi, zlobni prišt; 2. die Milzbrandbeule, pustula maligna; Syn. crni prišt).

vidljiva vanjska znaka. Svoje zaključke temelji Milas na usporedbi zavora »od pogane poganice, od nametne nametnice« sa zaklinjanjima nežita koje je iz rukopisnih izvora prenio Vatroslav Jagić. Pomišlja »da može biti, da je promijenjeno ime *nežit* u *poganica*, pošto sama riječ poganica ima, prema pogan, značenje nečiste, opake bolesti, pa se za to tim imenom zove i strašna bolest na prstu ili na oku...«¹⁹ Raspitivao se kasnije nije li se u okolici Stona sačuvao i naziv nežit, pa je slučajno čuo za riječ *nežitak*, za koju bi tumačenje bilo: »napasnik, vrag, nemir«. U značenju »nemir, tj. nemio, zao život«, ta je riječ potvrđena početkom 17. stoljeća, u bosanskoga pisca koji spominje da kad među ljude »uljeze nemijer, nežitak i neposluh, svekoliko se brzo smakne«.²⁰

Ston se nalazi na početku poluotoka Pelješca (Stonskoga Rata), na kojemu je u više mjesta podatke o pučkom znanju o bolestima sabirao liječnik Oskar Hovorka. Slijedio je mišljenje Milasa, pa je i on, na osnovi stihova zaklinjanja, izjednačio poganicu s nežitom.²¹ Po njemu je za stanovnike Pelješca poganica bolest kojoj su uzroci za njih neobjašnjivi, a zovu tako gnojnu upalu na prstu, neke pojave na rožnici oka, kostobolju i išijas,²² te vrste čireva.²³ Hovorka je primijetio da naziv bolesti može glasiti i: poganac, a potvrđuje se to i podacima s drugih strana, pri čemu bolest nije uvijek ista.²⁴ Upoznavajući postupno zaklinjanja zapisana u slavenskih i u nekih drugih evropskih naroda, Hovorka je morao zapaziti da se srodne njihove vrste javljaju na različnim stranama i da bolesti koje se u njima spominju nije moguće uvijek naprečac izjednačavati.²⁵

Jedan podatak o nežitu potječe s područja crnogorskoga plemena Kuča, a za neke njegove dijelove, za izravno izjednačavanje nežita s đavlom nema zasad usporedbi na slavenskom jugu. Naglu (»nastupnu«) glavobolju može uzrokovati »đavo, Nežid«, a po iskazu jednoga kazivača ime nežid »upotrebljava se zato da bi se izbeglo pominjanje riječi 'đavo' ili 'vrag'«. Lijek se sastoji u tome da se na koru kruha napiše: »Nežid

¹⁹ M. Milas, 1894.

²⁰ M. Milas, 1896; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 8, 158, pod: nežitak (podatak iz djela Matije Divkovića, iz 1616. godine).

²¹ O. Hovorka, 1900 a, napose 12–13.

²² Isto djelo, 4.

²³ O. Hovorka, 1900b, 131, 141 (usp. i 143, bolest oka); O. Hovorka, A. Kronfeld, 400, 766 (502, panaricij; 807, bolest oka).

²⁴ O. Hovorka, 1900a, 11; 1900b, 141; O. Hovorka, A. Kronfeld, 2, 400, 502. Usp. nap. 18 i *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 10, 367, pod: 3. poganac, 368, pod: 2. poganica i pod: pogančina. Podataka o tim nazivima danas ima više, no bolestima i njihovim nazivima trebalo bi se baviti na osnovi sustavnije sabiranih podataka, što će još dugo, čini se, nedostajati.

²⁵ O. Hovorka, A. Kronfeld, napose 814, 861–862, 871–873. Usporedne podatke o zaklinjanjima može se naći u: H. Biegeleisen, napose 35–65 (no i drugdje u poglavljima koja se tiču pojedinih skupina bolesti).

ide putem, srete ga anđeo i pita: 'Kud ideš, Nežide?', a on reče: 'U glavu čelovjeka, da ga svake muke mučim'.« Anđeo šalje »nežida« u vodu, no zapis nema cjelovit završetak. Koru kruha treba da pojede bolesnik pri zalazu sunca, »da mu i bolest zađe«, a na uho mu se još šapću riječi iz Sator-formule, koje su »imena nečastivijeh duhova«. ²⁶ U osnovi isti podatak donosi, znatno ranije, M. Đ. Milićević u svom poznatom djelu *Život Srba seljaka*. Riječ je također o glavobolji, zaklinjanje »nežida« je u osnovi isto, a postupak pri liječenju sadrži još neke pojedinosti. Podatak nije prostorno određen, a neposredno za njim slijede prijepisi dviju međusobno različitih »molitvi« iz crkvenoslavenskoga izvora. Tiču se bolesti zvane nežid (nežit), smještene u glavi čovjeka. ²⁷ Podatak iz Crne Gore odlikuje se izjednačavanjem toga nežida s đavlom i pojedinišću koja možda i više može potjecati iz naroda – lijek se uzima pri zalazu sunca da bolesniku »bolest zađe«.

Poznavanje naziva nežit na većem dijelu područja Srbije potječe, čini se, iz primjene pisanih izvora. Takve je podatke sabrao i koristio u više svojih djela srpski povjesničar liječništva Relja A. Katić, a pitanjem nežita posebno se bavio. ²⁸ Molitve koje se tiču te bolesti nastojao je podijeliti na one u kojima se »nalazi opis sindroma oboljenja« i na ostale koje »predstavljaju najobičnija zaklinjanja«. ²⁹ Sklop simptoma, opisan u prvoj grupi molitava »govorio bi u prilog patološkog procesa, koji stvara vrlo teško subjektivno stanje, tj. da čovek ima osjećaj kao da su mu svi delovi tela oboleli. Takav osećaj postoji gotovo kod svih teških febrilnih stanja, izazvanih septičnim procesima. Pri ovome je vrlo karakteristično da se spomene da se gotovo u svim spomenutim molitvama najviše govori o patološkom procesu ograničenom na glavu ('nežida izгна iz glave ra-

²⁶ S. Dučić, 522–523. Objašnjenje da je nežid eufemizam za pojam đavla, posljedica je nastojanja urednika da razjasni manje razumljive dijelove autorova rukopisa uz pomoć kazivača do kojih je mogao doći. (usp. uvodni dio, str. IX). Upotreba »sator-formule« upućivala bi na liječenje nekih drugih bolesti (bjesnoće).

²⁷ M. Đ. Milićević, 173–175 (zaklinjanje je na završetku nešto duže, a postupku je dodano da ono, ako nema toploga hljeba, može biti napisano na lišću lijeske ili vrbe; lišće se ispere i bolesnik pije tu vodu). Podatke M. Đ. Milićevića, osim trećega zaklinjanja, vjerojatno prenosi (premda to nije navedeno): V. Đorđević, 33. U zaklinjanju koje oba autora donose prema rukopisnom izvoru ime je bolesti jednom »nežid«, a dva puta »nežit«.

²⁸ R. A. Katić, 1961, o izvorima: 122, 123–124. Autor se gotovo ne bavi molitvama koje je objavio V. Kačanovskij, 153–155; sedam je molitava u skupini pod 2., nisu sve iste vrste, posljednja ima samo naslov *Molitva ot' nežita*; pod 3. je *Molitva ot' bolezni glavnie daže i nosa*, a u njoj se spominje nežit (ali i »revelma«, »migran«, »og'nja eza«). Nisu obrađeni izvori kojima se služio F. Miklosich (Miklošič), 1862–1865 (426, pod: nežit). U: R. Katić, 1967, 65, 67–68, dodani su osnovni podaci o još nekim rukopisima u kojima se nalaze i molitve koje se tiču nežita (jedan je od njih nađen u Bosni).

²⁹ R. V. Katić, 1961, 122, 124.

bu...'). Nepoznavanje značenja reči 'nežit' a i samo obraćanje 'nežitu' bilo je razlog što su neki autori poverovali da se ovde radi o imenu nekoga demona bolesti, a ne o oboljenju.« Na sasvim se slične načine onaj tko zaklinje obraća i drugim bolestima, pa se ne može »smatrati da naziv bolesti označava istovremeno i ime nekog posebnog demona.«³⁰ U tom je pogledu, tijekom svoga rada na povijesti srpske sredovječne medicine, R. Katić, po svemu sudeći, mijenjao mišljenje, pa navodi da riječ nežit »služi i za oznaku demona 'nežita'« ili »predvodnika zlih demona – izazivača bolesti.«³¹ Kao bolest, nežit je »gnojno zapaljenje unutrašnjeg uha«. Temelj za takvu prosudbu našao je R. Katić u značajnom *Hilandarskom medicinskom kodeksu* iz 16. stoljeća, u kojem je zabilježen i napatuk za liječenje bolesnika »koem' e gnoi u uho ili nežit'« Potvrda tome bio bi i tekst crkvene zabrane spisa koji sadrži »molitvu nežita«. Usporedba s grčkim izvornikom pokazuje da je riječ nežit prijevod grčkoga reymatikòs (što u nekim primjerima ostaje i neprevedeno – »reumatika«).³²

Prema dostupnim podacima, bolest pod imenom nežit poznata je u narodu u dijelovima istočne Srbije, a napose dalje na istok, u Bugarskoj. Zbirci *Narodne basme i bajanja* osnova je srpsko i hrvatsko jezično područje, a sadrži i podatke s drugih južnoslavenskih prostora. Najveći broj primjera potječe iz istočne Srbije, s područja koje je »do naših dana sačuvalo narodnu tradiciju bajanja, i ovde je uočljiva velika raznorsnost bajaličkih formi.«³³ S toga se područja objavljuju dva zaklinjanja nežita.³⁴

³⁰ Isto djelo, 124.

³¹ R. V. Katić, 1982, 104, pod: nežit"; R. V. Katić, 1981, 208, pod: nežit' (usp. i 27–31). Autor je zapravo nastojao odvojiti značenje nežita, kao bolesti, od vjerovanja, a kasnije je oboje na neki način spajao.

³² R. V. Katić, 1961, 124–125. Iz kasnijih djela vidljivo je da je slavenski tekst zabrane i grčki izvornik usporedio A. I. Jacimirskij (R. V. Katić, 1967, 50; R. V. Katić, 1981, 27). – U: R. V. Katić, 1982, 104 (pod: nežit") navedeno je da je nežit »bol u glavi, koji može biti izazvan različitim patološkim procesima«. Razlog će se, čini se, naći u tekstovima zaklinjanja; usp.: R. V. Katić, 1981, 31 – demon nežit »izaziva gnojne procese u glavi, specijalno u uhu«.

³³ Lj. Radenković, 437.

³⁴ Isto djelo, 49–50 (u oba primjera ime je »nežit«); 391 – (*Napomene i komentari*). Usp. i uvodni dio: Mesto i značenje narodnih bajanja u tradicijskoj kulturi, napose, 21–26, gdje autor vrijednoga pristupnog pokušaja nastoji ukazati na to da su »bajalički sadržaji prelazili iz jedne kulture u drugu, često vremenski i prostorno udaljenu...« (str. 24). Zaklinjanja su razvrstavana prema bolesti, jer iste bolesti »u raznim krajevima naše zemlje različito se označavaju. Tamo gde je bilo jasno da se radi o istom oboljenju, basme su grupisane pod jednim naslovom« (*Uvodne napomene*, 6). Tako je u cjelinu sabrana grupa tekstova pod naslovom: Od prišta (blaga rana, poganac, zlog, nepomenik, bruka) (136–148; *Napomene i komentari*, 398–399), premda postoji i skupina: Od poganice (pokostica, kostobolja) (208–213) i jedno zaklinjanje pod naslovom: Od poganice u oku (214) (u napomenama spojeno je oboje kao: Poganica, str. 410). Nazivi poganac i poganica mogu označavati i neke druge bolesti (vidjeti prema *Registru*,

Drugih je zaklinjanja, ne samo bolesti, u cijeloj zbirci (i u daljnjim podacima koji su u njoj sabrani) velik broj. Bolest nežit, ili zao duh toga imena, poznati su i u Zaječaru i u okolici toga grada, gdje ih »vračare bajanjem izgone iz bolnih mesta«. »U basenci se pak samoj nežit naziva: *vrbálnik, opálnik, kostólovník, krvopíjnik* i *mesojádnik*.« Zapisivač drži da su zaklinjanje donijeli doseljenici iz istočne Bugarske (došli su početkom 17. stoljeća), no kao bogumilski utjecaj moglo je stići i drugim načinima.³⁵

Rukopisnih, i tijekom stoljeća umnožavanih izvora zacijelo je bilo mnogo na području Bugarske,³⁶ ali iz te južnoslavenske zemlje ima i dosta potvrda o nazivu nežit u pučkom govoru. Bilježi ga i poznati rječnik Najdena Gerova, u tri značenja: bolest desni (zubnoga mesa), biljka »nežito« (uz druge nazive zvana i nežit), s pomoću koje se ta bolest liječi, te, treće, nežit kao ime za neko nevidljivo biće za koje narod vjeruje da se »skita ot mjasto na mjasto«. ³⁷ Gotovo svi podaci o bolesti nežitu, koje zasad iz Bugarske možemo navesti, tiču se nezdravih pojava na desnim; u jednom se primjeru, opisu liječenja, spominje zubna bol.³⁸ Bez napomené odakle potječe podatak, S. Vatev opisuje nežit kao upalu desni i izjednačuje to s bolešću zvanom »urbalec«, no ta, prema opisu, ima istaknutije znakove (otjecanje zubnoga mesa, žarenje lica).³⁹ Naputke za liječenje bolesti koju označuje nazivima: »vencobol, nežit, urbaliče«, donosi s više strana I. K. Urmov. U okolici Sofije, prema nekoliko njegovih podataka, bolest zovu »vencobol«, u Loveču »nežit«. U okolici Lukovita nežit liječe odvarcima biljki »br"mbarče, nežitče« (ophris bicornis) i »ur-

---

509). Razvrstavanje na osnovi bolesti predstavljalo je poteškoću dijelom samo i stoga što opis bolesti u zapisanom podatku nije uvijek jasan. Primjer može biti veća skupina zaklinjanja pod naslovom: Od crvenog vetra (67–807), a s druge strane dva zaklinjanja razvrstana svako za sebe: »Od rotlava sa prištevi« (267) i Od plamenika (268) (usp. *Napomene i komentari*, 393, 419).

³⁵ M. Stanojević, 22–23. Nije vidljivo o kojoj je bolesti riječ, jedino se zaklinjanjem bolest istjeruje iz ušiju, iz glave, iz kostiju, iz noge i iz ruke, ali i iz zubi i »iz vénci«.

³⁶ Upravo na takve izvore upućuje Iv. Georgieva, 31, premda bi u pregledu bugarske etnografije valjalo očekivati i uvid u nešto drukčije podatke. – O. Hovorka (1900a, 13–14) prenosi podatak da se u mnogim krajevima Bugarske obavljaju crkvena zaklinjanja nežita, no dodaje tome i tekst iz usta žene iz puka.

³⁷ N. Gerov, 1899, 260, pod: Nežit; pod: Nežito (nazivi biljke *Sedum tectorum*; biti će *Sempervivum tectorum*). T. Pančev, 228, donosi naziv *nedžit* (Gabrovo) i *nežitiče* (u primjeru zaklinjanja).

³⁸ T. Tenev, 260, pod naslovom: *Za néžit*; zububolja se spominje u podnaslovu i u postupku liječenja.

³⁹ S. Vatev, 11. Nežit označuje kao gingivitis, ali izričito navodi da su »nežit« i »urbalec« ista bolest, premda je urbalec posebno opisan kao stomatitis, s oteklinama i osipom na zubnome mesu. Postoji i bolest »nuzla« s pojavom čireva na desnim (gingivitis ulcerosa, prema autoru). U poglavlju o kirurgiji ponovno navodi »urbalec« kao bolest u djece, a očituje se crvenilom i svrbežem na licu (str. 20). Podaci nisu prostorno određeni.

---

baliče« (*glechoma hirsuta*).⁴⁰ Prema drugome izvoru (Z. A. Bojadžiev), naziv nežit za bolest desni postoji, bar negdje, i u okolici Sofije. Vračara se u zaklinjanju obraća toj bolesti sa: »červelniče, opálníče...«⁴¹ Sudeći po opisu liječenja, o sličnoj bolesti može biti riječ i u podatku iz okolice Kotlena koji sadrži dva bajaran »za nežit«. U jednome se od njih, kratkom, spominje »nižit«, u drugome, na put su pošli »nižit'o i nižitnicata« i čovjeku koga su susreli ušli su u glavu, u usta, u zube, u čeljusti.⁴² U novije doba jedno »baene ot 'nežit'«, što je upala desni, zabilježeno je u okolici Mihajlovgrada među drugim podacima koji se tiču liječenja.⁴³ Zanimljivo je da u većini priloga iz časopisa B''lgarska dialektologija, kojima je dodan i rječnik, nema spomena o nežitu. Moglo bi to značiti da taj naziv nije u Bugarskoj ni približno svuda poznat, no ne može se znati nije li možda ponegdje slučajno u zapisima izostavljen. Potvrda, nimalo nevažnih, ipak ima. U okolici Trojana, »nižit« je »bolest na vencie na z''bite, zagnojasalo mjasto«, a prema prilogu pod naslovom *Rodopski rečnik*, »nežet« je u nekim mjestima iz okolice Smoljana, Smiljana i Velin-grada »rana na venci«. Po jednom podatku iz sela kod Madana, to je bolest domaćega blaga, rana na vimenu. U više dijelova rodopskoga područja poznat je glagol »nežeti sa«, a značenje mu je: gnoji se (rana).⁴⁴ U dva iz niza dijalektoloških priloga riječ nežit nije zabilježena kao naziv koji se tiče bolesti, ali je oznata u drugom smislu. U okolici Ihtimana »nižit« je biljka *Sempervivum* (netresak) kojom se liječi »ušobol«, a za istu svrhu rabi se ta, sudeći po opisu, ista biljka u dijelu elenskoga kraja gdje se zove »nižitiči«.⁴⁵

Podaci s područja Češke i Slovačke neće, možda, pri pažljivijem proučavanju djelovati donekle ujednačeno, kao što to dijelom izgleda sada kada ih premalo poznajemo.⁴⁶ Bolesti, s razlikama prema njihovim

⁴⁰ I. K. Urumov, 77–78, poglavlje 79: »Vencobol, nežit, urbaliče (Gingiotis, stomatitis)«, br. 648 i 653 (ime je bolesti nežit), Loveč; br. 651, 652, 655 (»vencobol«), 657, 658 (ne spominje se ime bolesti), okolica Sofije; br. 650 (nežit i biljke kojima se liječi), 654 (bez naziva), okolica Lukovita. U Gabrovu bilježi naziv »vencobol« (br. 656). Nedostaju opisi bolesti.

⁴¹ Z. A. Bojadžiev, 89, br. 1. »Za nežit«.

⁴² N. Stančev, 101–102.

⁴³ I. Todorova, 72–73 (prilog 3), selo Glavanovci (nap. 15: »Nežit v''zpalenie na vencie«).

⁴⁴ S. Kovačev, 215, pod: nižit); T. Stojčev, 220, pod: nežet i nežeti sa. Nije moguće, zasad, provjeriti moguće sveske navedenoga časopisa nakon godine 1981.

⁴⁵ M. Sl. Mladenov, 118, pod: nižit; P. Iv. Ivkov, 94, pod: nižitiči. Usp.: N. Gerov, prema nap. 37; *B''lgarski etimologičen rečnik*, 1, 548–549, pod: žito – nežito (babin kvas, *Sedum tectorum*), nežitče (br'mbarče, *Ophrys biocornis*), nežitniče (besniče, *Digitalis lanata*); Isti rječnik, 3, 116, pod: kulak³, gdje je »nežit, *Sempervivum*« objašnjenje naziva biljke kulakovo (ili kulakotù, koja može biti i t''l''stiga, *Sedum*), sve od tur. kulak, uho i ot, trava, biljka. Znanstveni su nazivi biljaka navedeni kako ih donose bugarski rječnici.

⁴⁶ Usp. i prema nap. 3. Poblizi podaci s područja Češke i s područja Slovačke nisu nam bili dostupni, pa ni neki od novijih na koje drugi izvori upućuju.

vrstama i prema krajevima, mogu se zvati nežit i neštovice. Poblíže razmatranje zahtijevali bi izvodi iz brojnih starijih izvora koje za oba naziva navodi rječnik J. Jungmanna iz 1836. godine. U osnovi, bolesti se očituju upalama na koži koje se razvijaju u mjehuriće, prišteve, čireve. Viševrsnih čireva najčešće se tiče naziv nežit, a neštovice, neštovička pretežno su pojedinačni prištevi i mjehurići ili su to različni osipi na koži (i na zubnom mesu) koji mogu biti znakovima zaraznih bolesti. Bolesti nisu iste, pa riječ neštovice često ima uza se i pridjeve: dječja, bijela, crvena, crna i druge. Postoje primjeri i za glagol »nežiti« (nežiteti), s osnovnim značenjem: gnojiti se (za ranu i za čir).⁴⁷ Nazivi nežit i neštovice ušli su još davno u češko liječničko nazivlje i to prema svojim češćim značenjima: nežit za vrste čireva, neštovice za prištiće i za zarazne bolesti s osipima.⁴⁸ Takvu podjelu značenja zastupaju i važniji noviji rječnici češkoga jezika, uz, katkada, nešto primjera za njih. Donose i podatak da u Čeha, umjesto nežit, naziv općenito glasi i: nežid.⁴⁹ O bolesti toga imena u Čeha i u Slovaka nema mnogo podataka u djelu o usporednom liječništvu O. Hovorka i A. Kronfelda, no spomenuto je da Slovaci neštovicom zovu pojavu gnojne upale na prstu.⁵⁰ Isti naziv za takvu bolest, koja može zahvatiti i cijelu ruku, postoji u Slovacima naseljenom dijelu Moravske, gdje riječ nežit nije zabilježena.⁵¹ Ne spominje je ni J. L'. Holuby među svojim podacima iz slovačkoga narodnog liječništva; u Bošackoj dolini našao je naziv »neštovica« za teški oblik gnojne upale na prstu (panaricij).⁵² *Rječnik slovačkoga jezika* (u izdanju Akademije) ima riječ »neštovice« samo u značenju zaraznih bolesti s osipom na koži (ospica i kozica, boginja), a javlja se ona u narodnim govorima. Riječ nežit mi tu nije navedena.⁵³

U Poljaka je ta riječ (niežyt) donekle bila općenitije poznata, jer liječnički označuje upalu sluznice nosa i dišnih putova, uz izlučivanje

Sve što je sada moguće razmotriti valja uzeti, kao i za druga slavenska područja, samo kao ograničenu osnovu za postavljanje općenitijih pitanja.

⁴⁷ J. Jungmann, 702–703, pod: neštowice »(quasi nežitowice, cf. nežit)«, 703, pod: neštowičny (kao pridjev uz bolesti ili posljedice bolesti, te uz naziv biljke); 722–723, pod: nežit, 723, pod: nežitěti i nežititi, usp. i pod: nežitny i nežitowičny (posljednje i pridjev uz ime biljke).

⁴⁸ *Slovník naučný*, 791–792, pod: Neštovice; 817, pod: Nežit; *Ottův slovník naučný*, 226–227, pod: Neštovice, 227, pod: Neštovička, 280, pod: Nežit.

⁴⁹ *Příruční slovník jazyka českého*, 502, pod: neštovice, neštovička (prištić), neštovicový, neštovičkový, neštoviční, neštovičný (pridjevi se tiču bolesti i znakova bolesti); 587, pod: nežit (uz nežid), v. i: nežitina (furunkuloza). Uz: nežit, rječnik donosi nekoliko primjera. – Osnovne podatke sadrži i: *Slovník spisovného jazyka českého*, 185, pod: neštovice (i: neštovicový, neštovičný); 203, pod: nežit.

⁵⁰ O. Hovorka, A. Kronfeld, 501 (»neštovica«); v. i str. 400, jedan od primjera čeških zaklinjanja čiji početak glasi: »Já te zažehnávám nežide neb vřede...«

⁵¹ L. Niederle, K. Chotek, 751 (u napomeni), 755.

⁵² J. L'. Holuby, 255.

⁵³ *Slovník slovenského jazyka*, 358 (pod: neštovice), opći je naziv: kiahne.

sluzi, a zatim i upalu sluznice želuca te alergične upale oka i nosa.⁵⁴ *Rječnik poljskoga jezika* iz početka ovoga stoljeća donosi uz to i brojne starije i novije istoznačnice (rema, ryma, katar i druge), a upućuje i na još jedno, nekadašnje značenje: čir, prišt (te na stari oblik: nieżyć).⁵⁵ Potvrde za oba značenja (počevši od 15. stoljeća) napominje *Słownik staropolski*, a niz primjera za nežit kao upalu dišnih puteva bilježi *Słownik Lindego*, iz 19. stoljeća. Neki od primjera, iz oba rječnika, upućuju na to da je smisao naziva nežit (i njegovih istoznačnica) povezan s izlučinom koja teče iz upaljene sluznice nosa.⁵⁶ U narodnim je govorima na više strana poljskoga prostora potvrđena riječ nežit (nieżyt) kao istoznačna sa: katar.⁵⁷ Prema nekoliko podataka koje s područja Poljske donosi H. Biegeleisen (koji prenosi i usporedne podatke s drugih strana), neće naziv nežit svuda biti u upotrebi; u nekim krajevima upalu sluznice nosa zovu »niezdrowisko« i »ryma« (Kujawy, okolica Bochni). Čini se da je, po jednoj vijesti, nežitom zovu u okolici Krakova, a, po vjerovanju, uzrokuje je svojevrsni demon koji sjedi u nosu.⁵⁸

S osnovnim značenjem pojma nežit u Poljaka slaže se, čini se, i njegovo značenje koje je poznato Ukrajincima: to je upala sluznice nosa, sa za tu bolest osobenim izlučivanjem. Noviji rječnik koji donosi taj podatak navodi samo naziv »nežit'«, a stariji uz to i »nežid« i »nežit'«. ⁵⁹ Rječnik, sastavljan u prvoj polovici 19. stoljeća, ima uz isti naziv (nežid', nežit') jednako značenje, no uz to, očigledno, i starija: ognjeno mjesto i (prema

⁵⁴ *Słownik języka polskiego*, 311, pod: nieżyt. Usp.: *Wielka encyklopedia powszechna*, 784, ista riječ (s osnovnim medicinskim opisima svih vrsta bolesti »nieżyt«).

⁵⁵ J. Karłowicz, A. Kriński, W. Niedźwiedzki, 388–389, pod: *Nieżyt*.

⁵⁶ *Słownik staropolski*, 264, pod: Nieżyt (na primjer: »Catarrus est grossus humor descendens de capite nyzid ca 1500«). Prema: A. Brückner, 363, (pod: nieżyt), značenje prišt, čir dolazi u prijevodu *Biblije*, kao i u češkom. – M. S. B. Linde, 343, pod: nieżyt (jedan primjer: »Ryma, sapka, nieżyt, i innemy imiony nazywamy wilgoć zbytnią, która z głowy płynie..«).

⁵⁷ J. Karłowicz, 323, pod: Nieżyt (i tamo navedeni izvori). Dugujem zahvalnost prof. dr. Jadwigi Klimaszewskoj i dr. Małgorzati Maj, s Katedre etnologii Slowian, za brigu i trud oko nalaženja, ispisa i slanja tih podataka.

⁵⁸ H. Biegeleisen, 173. Da se radi o nazivu, izričito je navedeno samo uz dva podatka, no ti se ne tiču riječi nežit. Autor u općem smislu rabi naziv katar, ali podatak iz okolice Krakova (koji nije bilo moguće provjeriti) počinje sa: »Sprawca nieżyta nosa...« – Za mogućnost korištenja djela H. Biegeleisena ostajem zahvalna pokojnom profesoru Milovanu Gavazziju. Upozorio me na nj i posudio mi svoj primjerak knjige, a uz to, kao i uvijek, pokazao zanimanje za moguće razmatranje pojma nežit (za njegova života, nažalost, tek započeto). I sam se, čini se, još htio upravo time baviti.

⁵⁹ *Słownik ukrains'koï movi*, 305, pod: nežit'; B. Grinčenko, 546, pod: Nežid, Nežit, Nežit'. Opću upotrebu riječi dokazuje: *Ukrains'ka rađjan'ska encyklopedija*, 41, pod: néžit, u značenju »rinit« (s liječničkim opisom bolesti).

izvoru iz 17. stoljeća) »pasoka, tekuščaja u mertvecov«. ⁶⁰ Podatak koji se tiče sukrvice ili slične tvari koja potječe iz mrtvog tijela donosi i rječnik I. I. Sreznevskoga koji sadrži i druge primjere iz starijih pisanih izvora za nežit u smislu bolesne tjelesne izlučine iz rane, usta, nosa u (živoga) čovjeka. Naziv »nežitovica« bilježi taj rječnik, uz primjere, u značenju: smrtonosna bolest, kuga. ⁶¹ Isto značenje ima riječ nežitovica barem u dijelu izvora koje je koristio F. Miklošič za svoj paleoslavenski leksikon. ⁶²

Pitanje stanja naziva nežit (s od njega izvedenim riječima i suvrsticama) nije na ruskim prostorima sasvim jednostavno, sudeći po najosnovnijim, zasad dostupnim podacima. Naziv nežitovica u novijim se rječnicima više ne pojavljuje. *Rječnik ruskih narodnih govora* donosi činjenice sabrane u 19. i u 20. stoljeću, a prvenstveno su to riječi koje ili nisu uopće ušle u književni jezik ili u govoru puka imaju posebne osobine, katkada poseban smisao. ⁶³ Potvrđeni su oblici »nežid« i »nežit'«. »Nežid« je, prema jednome podatku s ruba ruskoga prostora, upala sluznice nosa, a prema podatku iz Tverske gubernije, iz prošloga stoljeća, to su tjelesna izlučivanja iz tijela roditelje i iz tijela pokojnika (sukrvice). ⁶⁴ Za značenje sukrvice postoji i jedna potvrda riječi »nežit'« (s nepoznatim naglaskom, iz Permske gubernije). ⁶⁵ Osamljen je i primjer uz »nežit'« u smislu neke bolesti, dok su ostala značenja te riječi: nedruštven ili nestaložen čovjek, težak život, nenaseljeno, pusto mjesto. ⁶⁶ Neobično je što *Rječnik ruskih narodnih govora*, koji podatke odabire i iz poznatog rječnika Vladimira

⁶⁰ P. Bilec'kij-Nosenko, 241, pod: Néžid' (néžit') (imenica muškoga roda). Primjer koji se tiče pokojnika potječe iz 1652. godine, iz pisma cara Alekseja Mihajloviča novgorodskome arhiepiskopu.

⁶¹ I. I. Sreznevskij, 2, 382, pod: nežid" (»Idušči iz" neja /iz rany/ neždi smertnyj«; 1534. godina); 383, pod: nežid" (uz primjer iz 1652. godine, još jedan: »... a nežid" ot' pošel" izo ust" i iz" nozdrei krov' živaja«; ticao bi se živoga čovjeka); pod: nežitovica (najčešće se navodi s pridjevom crna); usp. i pod: nežitel'nyj (nepodnosiv, neugodan, težak /život/), te pod: nežitije (nesloga). (Isto djelo, 3, *Dopolnenija*, 182, pod: nežit' – naveden je citat iz zabrane lažnih knjiga; nežit je u množini: »O nežiteh"...«). – *Slovar' cerkovno-slavjanskago i russkago jazyka*, 435, pod: Néžid", donosi podatak iz 1534. godine s oblikom »nežid"«, a ne »nežd"« (»nežid" smertnyj«).

⁶² Fr. Miklosich, 1862–1865, 426, pod: nežitovica (podatke iz dva izvora tumači značenjem: zmija; izraz je »ujazvlen byst' nežitoviceju«; drugi autori to tumačenje uglavnom ne ponavljaju); usp. i: nežit'n" (za: život), te: nežit" (zabrana molitve nežita).

⁶³ *Slovar' russkih narodnyh govorov*, 1, 5–7 (*Vvedenie*).

⁶⁴ Isto djelo, sv. 21, 42, pod: Néžid; podatak o značenju: upala sluznice nosa preuzet je iz rječnika V. Dalja, a potječe iz okolice Novorossijska (može biti u skladu s činjenicama iz Ukrajine).

⁶⁵ Isto mjesto, pod: Nežit'.

⁶⁶ Isto mjesto, pod: Néžit' (1–3, čovjek posebne naravi, podaci pretežno iz okolice Arhangelska; 4. loš život; 5. pusto mjesto; kao dopuna, sa značenjem pod

Dalja, ne spominje pojam nežita u narodnim vjerovanjima. Drugi to značajniji rječnici navode, pa uz smisao: nenastanjeno mjesto prednost daju riječi nežit kao zbirnome pojmu koji obuhvaća: »fantastičeskie suščestva (lešie, domovye, rusalki it.p.); nečist'«. ⁶⁷

U osnovi sva značenja koja sadrže drugi podaci iz ruskih narodnih govora, donosi o nežitu poznati rječnik Vladimira Dalja. »Nežid'« je gnoj ili sukrvica (uz jedan podatak da znači: hunjavica). Imenicu »nežit'« uvrstio je V. Dalj pod natuknicu: nežiloe, na što je mogao potaknuti i primjer: »V nežilom dome odna néžit'«, a ima ta riječ i smisao: nedruželjubiv, svadljiv, mrzovoljan čovjek, pa: težak, nepodnosiv život. No, na prvome mjestu, a prema podacima iz sjevernoruskih, (novgorodskih) govora, kao zbirna imenica nežit je »vse, što ne živet čelovekom, što živet bez duši i bez ploti, no v vide čeloveka: domovoj, polevoj, vodjanoj, lešij, rusalka, kikumora i pr.«. To je osobiti razred duhova koji nisu »prišel'cy s togo mira, ne mertvocy, ne prividen'ja.« Tu ne spada »mara ili moroha« niti đavao, samo »vodjanoj« predstavlja neki prijelaz k »nečistoj sili«. Po kazivanju seljaka, »néžit' ne živēt i ne umiraet«. Postoji vjerovanje da je nežit sotonina vojska koju je svrgnuo arkandeo Mihael. I još: nežit nema vlastitoga lika, oni se kreću zakrabuljeni. ⁶⁸

Duhovi, imena kojih spominje V. Dalj, sastavni su dio istočnoslavenskih vjerovanja u različna nadnaravna bića. Etnolog S. A. Tokarev dijeli ih u tri skupine: duhove prirode, duhove doma i zle duhove ili nečistu silu u užem smislu. Između tih skupina nema oštre granice i narod ih često sve zajedno zove; »'nečistoj siloj', 'nečist'ju', 'nežit'ju'.« ⁶⁹ Takvom su predodžbom obuhvaćena sva bića iz vjerovanja koja su nekršćanskoga podrijetla i veoma je rašireno mišljenje da ona potječu od s neba protjeranih anđela: gdje je koji pao tu je i ostao, pa su tako nastali duhovi voda, šuma, domova. Nečista sila u užem smislu su duhovi kojima je osnovna značajka da žele naškoditi ljudima, a takve su i bolesti koje mogu dobiti zamišljeni lik. Često se njihovi nazivi zamjenjuju drugima, eufemističkim, a napose je ta pojava izražena kada je u pitanju »čort« koga zovu: »bes, nežit', nečist', vrag, tot, on, lukavyj, lukan'ka, nečistyj, nedobryj.« i drugim imenima. No, lik đavla, »čorta«, složen je i ne mora uvijek sadržavati samo zlo. ⁷⁰ Prema podacima koje je sabrao S. V. Mak-

---

znakom pitanja, podatak iz okolice Novgoroda: »A ot čego ona u vas bol'naja? – Da ne znaju. U nee néžit'«. V. i pod: Néžitij (značenje: nenastanjen).

⁶⁷ *Slovar' sovremenogo ruskogo literaturnogo jazyka*, 870, pod: 2. Néžit'; *Slovar' ruskogo jazyka*, 443, pod: nežit'². Riječ je zbirna imenica ženskoga roda, oblik nežit nije naveden. U oba su rječnika navedeni primjeri, samo dijelom isti, a ponajviše su iz književnih djela.

⁶⁸ V. Dal', 518, pod: nežid (imenica muškoga roda, s oznakom da je starijska); pod: nežiloe, nežit' (imenica ženskoga roda).

⁶⁹ S. A. Tokarev, 79; o duhovima svih triju grupa: 79–110.

⁷⁰ Isto djelo, 99–100; o bolestima (napose spominje zarazne bolesti te »lihoradku« ili »trjasovicu«; drži da pojam o njoj, usprkos utjecajima pisane književnosti, potječe iz naroda): 100–102; o »čortu«: 105–110.

---

simov, i drugi duhovi mogu biti označeni kao »čerti«, a »čerti« su i »nežit'«, ali nesumnjiva i izvorna »nežit'«, »ni duh, ni čelovek«, dobroćudni je kućni duh »domovoj«. U nekoj je to mjeri i biće iz šuma, »lešij«. ⁷¹

Za ruska vjerovanja u nadnaravne stvorove, za koje se kaže »da niti žive niti umiru«, znao je već Vatroslav Jagić (očevidno iz Daljeva rječnika). I njihovo ime je riječ koja je »građena od *ne* i *žit* (kor. *živ*)«. ⁷² Istoga je mišljenja i F. Miklošić, koji navodi i, njemu poznata, osnovna značenja u slavenskim jezicima, a riječ neštovice izvodi od: nežitovice. ⁷³ »Iz folkloru ide ovamo *nežit'* > *nežit* = *nežid*«, kako u novije doba zaključuje Petar Skok, uz osnovnu riječ: živ. »Taj folklorni termin posudiše i Rumunji *năjit* 'upala uha'.« ⁷⁴ Polazeći od iste etimologije, neki su lingvisti nastojali dalje tumačiti riječ nežit, ali u njenu značenju kao naziva bolesti. Tomo Maretić, urednik Akademijina *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, drži da »nežit upravo znači tešku bolest, koja ne da čovjeku živjeti«. ⁷⁵ Isto to, po svemu se čini, u svom etimološkom rječniku poljskoga jezika, navodi A. Brückner (to je »*słabość, co nie żywi człowieka*«). ⁷⁶ Od prijevoja *goj-*, to jest od glagola *gojiti* se u značenju: zacijeliti, polazi Vacláv Machek, pa bi nežit bio »vřed nehojící se«. Neštovice su po pos-

⁷¹ S. V. Maksimov, napose 4 (među nazive »čerta« stavlja »nežit«, ali uz to i imena duhova, kao što su »lešij«, »dvorovj«, »rusalka« i drugi), 12 (»...nikto ne vidal zloj nežiti...«), 33. Bolesti daje Bog kao kaznu, ili ih donosi davo ili zli ljudi. U nekim mjestima drže da svaku bolest donosi određeni duh (str. 27). »Čerti« su pali s neba i gdje je koji pao »i ostalsja hozjajinom« (podatak iz Smolenske gubernije). Među s neba zbačenima, neki su pali na ljudske domove (»domovoj«), a nije poznato da li su za tu svrhu bili odabrani bolji od ostalih ili se tako slučajno dogodilo. »Lešij« je »nežit'« za koju u Vladimirovoj guberniji misle da je nastala iz veza žena s »nečistom silom«. Usp. str. 7, 32, 73.

⁷² V. Jagić, 86 (vidjeti tekst, str.). Prvo izdanje rječnika Vladimira Dalja izlazilo je od 1863. do 1866. godine. Jagić svoj izvor neposredno ne navodi.

⁷³ F. Miklosich, 1886, 411–412, pod: živ-.

⁷⁴ P. Skok, 682, pod: živ (681–682). Istoga je izvora i *nežić*, te *nežitak* u značenju: nemir (to značenje kao da Skok izvodi iz bolesti). Nije sasvim jasan navod značenja pod 1° (točka dva nije ni označena): »vrag, zao duh, koji se smješta u glavi > bolest u glavi (ruska etnografija)«, a dosta je i podataka koje Skok nije koristio. – Važan je podatak koji se tiče Rumunja, a našlo bi ih se još, na primjer: G. Pavelescu, 145, 155 (*negii, negitul*, u istom značenju; okolica Sebeša).

⁷⁵ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 8, 158, pod: nežit. Ista je riječ, jamačno, i nežid, »samó je nejasno - d« (pod: nežić i pod: nežid).

⁷⁶ A. Brückner, 363, pod: nieżyt. Brückner se, tumačeći staru riječ, poslužio u tu svrhu, vjerojatno, stariim značenjem glagola: *nie żywić*. Usp.: *Słownik języka polskiego*, 10, 1482, pod: *żywić*, 3, a) (uz oznaku da je staro): »zostawiać kogo przy życiu, darowywać komu życie (zwykle z przeczeniem: nie żywić)«. U: J. Kostrzewski, 457, značenje je drukčije: »ce qui ne nourrit pas (nie żywi) l'homme« (autor navodi da su Poljaci nežitom zvali prišteve i čireve, zatim bolest, pa određenje, prehladu, katar). – Pri potrazi za sadržajem Brücknerova mišljenja podržala me mr. Neda Pintarić s Katedre za poljski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu; zahvaljujem joj. – Na etimologiju: nie + żyt, od żyć, upućuje: J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, 388–389, pod: Nieżyt.

tanju nežitovice, a riječ »nežid« nastala je, prema Macheku, sasvim vanjskim priklanjanjem k riječi Žid.⁷⁷ Posebno značenje ruske riječi »nežid« navelo je Vladimira Dalja da se o njenu postanju upita: »ne židko?, ne žit'?.«⁷⁸ Mišljenja novijih ruskih, bjeloruskih, bugarskih i, možda, drugih etimoloških rječnika zasad nam još nedostaju. Bugarski takav rječnik stavlja nazive biljki »nežito«, »nežitče«, »nežitniče« uz riječ žito.⁷⁹

U svom djelu o istočnoslavenskim antroponimima s odrečnom česticom *ne*, M. V. Biryła navodi toponime Nežita i Nežitino, uz koje upozorava na stari glagol »žiti«, živjeti. Još u prošlom stoljeću bila je iskazana, a u naše doba podržana misao da imena s prefiksom *ne* imaju i profilaktično-obrambenu ulogu. Suštinsko njihovo značenje potrebno je sakriti, a taj zadatak »sniženja vrijednosti« nosi odrečna čestica koja udaljuje ono što se tvrdi u osnovnom dijelu imena.⁸⁰ Hrvatski je pravni povjesničar i leksikolog Vladimir Mažuranić utvrdio da je nežit »riječ prastara« i da se nalazi u mnogim slavenskim jezicima. »Sličnim je načinom postala i staroslovjenska, možda i starohrvatska riječ nedug...«, bolest.⁸¹

Općeslavenskom rječju nežit i njome imenovanim bolestima u različnih slavenskih naroda nije se bavio povjesničar srpskoga liječništva Relja Katić. Premda spominje katkada neka od djela i neke od izvora koji se tiču većine Slavena, zadržao se na značenju bolesti nežita kako ga donosi *Hilandarski zbornik*. To je upala uha, točnije, »gnoi u uho«.⁸² Riječ nežit javlja se i kao prijevod grčkoga *reymatikòs*, pa podrijetlo toga pojma i uz njega vezanih vjerovanja R. Katić nalazi u Bizantu. Toga bi izvora, uz balkansko i antičko naslijeđe, bile i sve magijske pojave u srpskom i u južnoslavenskom liječništvu. Za slavensko podrijetlo nije moguće naći dokaza, možda je takve činjenice rano izbrisalo kršćanstvo.⁸³

Bolesti, zvane u Slavena imenom nežit, imat će osnovu u pojmu: reuma, očigledno veoma starom. Riječ sama, uvijek se tako moralo misliti, ne može biti mlađa od razlaza iz pradomovine; poznaju je i sjeverni i južni Slaveni. Na njenu starinu mogao bi upućivati i osnovni pregled

⁷⁷ V. Machek, 398, pod: nežit; 397, pod: neštovice.

⁷⁸ V. Dal', 518, pod: nežid.

⁷⁹ Za: *B'lgarski etimologičan rečnik*, vidjeti napomenu 45. – Noviji svesci rječnika, izlaženje kojih je u tijeku, nisu nam zasad u Zagrebu dostupni.

⁸⁰ M. V. Biryła, 149 (toponimi), 128. Autor se bavi tvorbom imena te vrste i donosi za njih starije bjeloruske, ruske i ukrajinske potvrde.

⁸¹ V. Mažuranić, 748–749, pod: nežit.

⁸² R. V. Katić, 1961, 124–749, pod: nežit.

⁸³ R. V. Katić, 1961, 124–125. Nije sasvim jasno to što autor navodi da za nežit kao bolest s pojavom gnojenja takvo »tumačenje daje Sreznevski, dok se ono u Daničićevom *Riječniku književnih starina srpskih* ne nalazi. Isto ovo odnosi se i na Vukov rečnik.« Sreznevskij ne donosi tumačenja, samo podatke, a u Daničićevu i u Vukovu rječniku nema riječi nežit.

⁸³ R. V. Katić, 1982, 104; 1981, 27–28, (1967, 50).

razlika među bolestima koje pojedini od slavenskih naroda zovu nežitom ili od te riječi izvedenim nazivom. Ti su nazivi ušli u tekstove na crkvenoslavenskom jeziku, u molitve i zaklinjanja, a mogla je njihova primjena utjecati na slične predajne, usmenim putem održavane i širene pojave. Daljnja će istraživanja napose biti potrebna na usporedbi pojedinosti u zaklinjanjima koja nisu samo slavenska, kao što to nisu ni pojmovi o bolestima i narodno liječništvo.⁸⁴ Više ograničena na Slavene bila bi pobliža saznanja o prostornom rasporedu svih naziva koji mogu označavati bolesti ponegdje zvane nežitom.

Značenje nežita kao bolesti razvijalo se u slavenskih naroda zasebnim putovima i ponegdje se općenitije ustalilo na jednoj vrsti bolesnih pojava. U Bugara se one očituju u ustima, na desnim, u Poljaka i u Ukrajinaca prvenstveno je riječ o upali nosne sluznice. Složenije je stanje u Čeha – nežitom se zovu vrste čireva (vrijeda), a riječ neštovica, češće neštovice, označuje prištiće i mjehure na koži različita podrijetla, ali napose i lakše i teže zarazne bolesti, ospice i kozice, za koje je značajna pojava kožnih osipa. Slovaci, zasad se čini, poznaju samo naziv neštovice (neštovica), vjerojatno i u istom značenju u kojem ga poznaju Česi, ali i u značenju gnojne upale na prstu ruke (panaricija). U Hrvata, potvrde naziva nežit (nežić) potječu s jadranskoga područja, a pokazuju znatnije razlike. Na sjevernijim prostorima nežit je zarazna bolest s pojavom na koži vrbanc, crveni vjetar (erizipel), ali iz Vrbnika na Krku postoji i podatak da je »nežid, nežidovičina, černi prišč, vešpaj« teža vrsta čira.⁸⁵ Pažnju, i uključivanje u posebna ispitivanja, zaslužuje, zasad osamljen podatak iz Blata na Korčuli: gnojna upala na prstu zove se (ili se tu zvala) »nožić«. U Slovaka se upravo na toj bolesti zadržao naziv »neštovica« (neštovice), a Česi je ponegdje zovu nežitom. Osim za nju sasvim određenih, drukčijih naziva, u južnih Slavena potvrđuju se barem još i: nakojeđa, nokojeđa, noktica, noktilja, nokilj, noktojeđa, noktojeđa, a treba usporediti i slične nazive u sjevernih Slavena. Postoji mogućnost stanovitih njihovih dodira, možda veoma starih, s rječju nežit.⁸⁶ Hrvatski

⁸⁴ Vrijedan primjer usporednoga istraživanja dao je Ljubinko Radenković (*Mesto isterivanja nečiste sile u narodnim bajanjima slovensko-balkanskog areala*, Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, 50, Beograd 1986, 201–222). Bavio se vrstama (i nazivim) onih mjesta na koja se, u zaklinjanjima, protjeruju bolesti (nečista sila). Dobar dio podataka kojima se bavio, sam to ističe, potječe s područja Srbije, pa bi rad trebalo proširiti, a uz to i provjeriti i dopuniti zaključke.

⁸⁵ Kao nap. 11 (usp. podatke uz napomene 5–10).

⁸⁶ Usp. prema nap. 14, te: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 7, 399, pod: nakojeđa; 8, 227, pod: nokilj, nokilja, nokojeđa, noktica, 228, pod: noktilja, noktojeđa, noktojeđa; 22, 204, pod: zanohtica, zanohtnica, zanoktica (sa značenjima koja se ne tiču uvijek iste bolesti). Mogu se usporediti i podaci te tumačenje u: P. Skok, 2, 522–523, pod: noga. Značajni su podaci u: V. Machek, 394, pod: nehohjed (bolest se može zvati i nežit, pa nejahot, nohojeda, nahohjeda), a po mišljenju autora riječ je davno prislonjena »bud' k noha, nebo k nehohiti se«. Podrobne podatke donose opsežniji rječnici slavenskih jezika.

podaci mogu potaknuti i druga važna pitanja, a najvažnije je, od njih možda, ono koje izlazi iz prostornoga rasporeda podataka o bolestima zvanim nežitom i o istim bolestima koje imaju druga imena. Pitanje je da li su se, gdje, kada i zašto, ta druga imena javljala umjesto imena nežit, da li se to dogodilo na jugu, ili možda neki dijelovi južnih Slavena riječ nežit ni prvobitno nisu poznavali. Danas je, čini se, u smislu bolesti, ne poznaju Slovenci, ali mogla im je biti poznata barem kao naziv (lje-kovite) biljke.⁸⁷ Podatak (ili podaci) o biljci »nežić« postoje i s područja Hrvatske, a sa srodnim nazivima i iz Bugarske. I vrste biljaka i njihove uloge i primjene zahtijevaju, dakako, posebna ispitivanja.⁸⁸ Riječ nežitak, osamljeno u Hrvata potvrđena u značenju: nemir, pa nemio, zao život, mogla bi, možda, imati odgovarajuće usporedbe s ruskim »nežit'« koje se katkada javlja u sličnom značenju, a tako je i s rječju »nežitie« iz starijih rukopisa.⁸⁹ Usporedbe zasada nedostaju za jedan, sasvim novi podatak s jadranskoga područja, za imenicu nežit kao oznaku za dijete koje je slabunjavo i ne napreduje ili za boležljiva odrasloga čovjeka, za osobe koje su blijede i slabo jedu.⁹⁰ Neće biti bez razloga to što i taj podatak potječe iz krajeva u kojima je riječ nežit barem bila poznata, jer u velikog dijela Hrvata, te na području Bosne i Hercegovine i u većem dijelu Srbije i Crne Gore, a možda i na području Makedonije, ona nije u govornoj upotrebi.⁹¹ Značajni su podaci o nazivu »nežić« (možda i

⁸⁷ Prema: F. Miklosich, 1886, 411–412, pod: živ-, »nsl. nežit ruta muraria«. Ista biljka može se srpski i hrvatski zvati zanoktika, zanoktica (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 22, 204, pod: zanoktika).

⁸⁸ B. Šulek, 1879, 258: Nežić, »nekakva trava« (podatak s područja Učke, Istra), Narcissus L. (bez oznake mjesta podrijetla). Treba napomenuti da bi prinosnik istarskoga podatka, Mijat Sabljar, mogao biti zaslužan i za podatak o nežitu u značenju: erizipel, kako se nalazi u Dežmanovu i u Šulekovu rječniku (usp. nap. 5, 6, 7 i B. Šulek, 1860, VIII, gdje je naveden kao suradnik). V. i str. 148, pod: Knegić (arum maculatum); podatak je iz oslikanoga rukopisa koji se čuva u Mletačkoj biblioteci, a potječe iz 1415. godine. Za bugarske podatke v. nap. 45. Nazivi se često tiču biljke netresak (*Sempervivum tectorum*), koja, čini se, i u Bugarskoj služi pri liječenju bolesti u uhu, premda se ona tu ne zove nežitom.

⁸⁹ Kao nap. 20, te: V. Dal', 518, pod: nežiloe; *Slovar' russkikh narodnyh govorov*, 42, pod: Néžit', 4.; I. I. Sreznevskij, 2, 383, pod: nežitije (i: nežitel'nyj).

⁹⁰ Ispitivanja koja je kroz nekoliko godina vodio Odsjek za etnologiju (Zavod za etnologiju) Filozofskoga fakulteta u Zagrebu nisu dala novih potvrđenih podataka za riječ nežit, osim navedenoga (L. Marijan, M. Sokolović i dopune prvoga zapisivača, iz 1992. godine; Veli Iž na otoku Ižu).

⁹¹ Može se usporediti prema napomena 17 do 25, no novi podaci uvijek se mogu očekivati. Za svrhu ovoga priloga nisu pregledani brojni rukopisni izvori (koji i nisu uvijek, ili sada nisu, dostupni), radilo se o etnografskoj građi ili o različnim zbornicima s područja liječništva, starijim i novijima. Za njihov popis može se uputiti na: Jaša Romano, *Jugoslovenska bibliografija lekaraša i narodnih medicinskih rukopisa*, Beograd 1973. (gdje su popisani i do sada nerazmotreni crkvenoslavenski rukopisi, ali i brojne druge zbirke liječničkih naputaka), a od najnovijih priloga napose na: Zorica Šimunović-Petrić, *Narodna medicina u ru-*

»knezič«) iz južnijih dijelova hrvatskoga jadranskog područja i to u značenju bolesti smještene u uhu. Upala uha pod imenom nežit spominje se u liječničkom zborniku koji se čuva u Hilandararu, a za istu bolest sasvim odgovarajući naziv poznaju i Rumunji. Izvorno područje te pojave moralo bi biti zajedničko.⁹² Liječenje glavobolje s pomoću zaklinjanja nežita, potvrđeno ponegdje u Srbiji i u Crnoj Gori, moglo bi, možda, biti u svezi sa sadržajem takvih starijih molitava u kojima se najprije spominje napad bolesti na glavu čovjeka. Neka je bolest glave nazivana, možda, nežitom i negdje u Hrvatskome primorju.⁹³

Podaci upućuju na to da poznavanje riječi nežit (i oblika od nje izvedenih) u različnih slavenskih naroda, barem u novijim razdobljima, pretežno nije neposrednije povezano s poznavanjem i primjenom starijih pisanih slavenskih izvora. Koliko su i bili poznati, na mnogim stranama to već odavno nisu. U krajevima gdje su, bar do nedavno, takvi izvori bili dostupni svećenstvu, slika upotrebe naziva nežit i njegovih značenja nije nimalo jednolična, često on i nije poznat. Budući da njegov sadržaj nije sasvim jednostavan, ponegdje ga se moglo tijekom dugih razdoblja povlačiti iz govorne upotrebe i zamjenjivati drugim nazivima. Drugdje je mogao doživjeti sudbinu da mu se značenje svede na jednu razinu i na jedan pojam, pa da tako, bar dijelom, uđe i u književni jezik (kao što je to bilo u Čeha i u Poljaka).

Riječ nežid morala je biti rano izvedena, jer se javlja, premda rjeđe, u južnih Slavena, a zatim u Čeha, Ukrajinaca i Rusa.⁹⁴ Neće biti slučajna ni pojava naziva nežič u Hrvata. Nežitovica, kao bolest, u starijim izvorima označuje kugu (može to biti i crna nežitovica), a u obliku neštovica, neštovice zadržala se u Slovaka i u Čeha i često označuje lakše i teže zarazne bolesti s pojavama na koži (ospice, kozice, crne kozice).⁹⁵ Imenica nežit u većine je Slavena muškoga roda, rijetko se, čini se, potvrđuje u množini; u bugarskom je jeziku, bar po jednom mišljenju, i nema.⁹⁶ U Rusa je između riječi nežid i nežit' došlo do diobe, koja ipak nije sasvim bez izuzetaka. Nežid, imenica muškoga roda, označavala je i označuje

---

kopisima arhiva Odbora za narodni život i običaje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti – danas Hrvatske akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, i: Zdenka Šušnić-Fliker, Ljekaruše kao izvor za proučavanje etnofarmacije u Hrvatskoj – dosadašnji rezultati i suvremene mogućnosti istraživanja, Rasprave i grada za povijest znanosti, 7, Zagreb 1992, 297–303 i 305–313.

⁹² Usp. Prema nap. 12, 13, 15, 32, 74 (i prema tekstu koji napomene prate).

⁹³ Usp. prema nap. 26, 27, 9 (i tekstu na str. 10).

⁹⁴ U južnih Slavena na sjevernijem jadranskom području, napose na otoku Krku (usp. nap. 8, 10, 11) te u zaklinjanjima koja potječu iz Crne Gore i Srbije, a samo dijelom mogu potjecati iz usmenoga naslijeđa (v. nap. 26 i 27). Za ostale Slavene usp. prema napomenama 49, 59, 60, 61, 64, 68.

⁹⁵ Usp. nap. 12, 13, 15, 47–53, 61, 62.

⁹⁶ *Rečnik na s'vremennija b''lgarski knižoven ezik*, 232, pod: nežit (tumačenje riječi preneseno je iz rječnika N. Gerova).

---

bolesna izlučivanja iz ljudskoga tijela (pa i iz mrtvoga), što ima oslonca u suštini pojma reuma, a i u bolestima koje se kao nežit u Slavena javljaju. U dijela Bugara postoji glagol »nežeti sa« u značenju: gnoji se, a našlo se srodnih potvrda i u Čeha (za: nežítiti, nežícenie) no valjat će usporediti i druge pojave.⁹⁷ U Hrvata riječ vrijed zna imati i značenje: otrov, trulež, gnoj.⁹⁸ Rusko nežít' može biti muškoga i ženskoga roda, dijelom prema tome što označuje: čovjeka posebnih osobina, loš život. Kao zbirna imenica ženskoga roda to je naziv za skupinu duhova iz narodnoga vjerovanja, za one koji ne žive ni ne umiru, pa, čini se, niti su živi, niti su mrtvi.⁹⁹

S ruskim podacima mogu se zasad usporediti dvije pojave s područja južnih Slavena. Jedna od njih može biti tek spomenuta, jer će joj biti potrebna nova obrada kao cjelini i novi podaci o pojedinostima s drugih slavenskih strana. I pitanje njena potpunijega značenja morat će ostati otvoreno. Polazište je pojave običaj da se pokojnika ljeti i zimi prevozi do groblja na saonama, a prati taj običaj niz pojedinosti koje se katkad ponavljaju na različnim stranama. Podaci s područja južnih Slavena često potječu iz pojedinih sela, rjeđe su to skupine naselja, no u više krajeva ponavlja se kazivanje da umrloga voze na saonama da se ne trese.¹⁰⁰ U zapadnijim predjelima Bosne (u nizu mjesta duž toka rijeke Vrbasa) bilo je moguće saznati da bi pokojniku zbog potresanja mogla poteći krv iz nosa ili usta (ili u kojem slučaju iz rane), a to ne bi bilo dobro. Potrebna vožnja saonama nije u običaju u svim mjestima odakle potječe takav podatak, ponegdje je, bar u novije doba, rijetka, a ima sela u kojima je to bio gotovo općenit postupak. Ili se pokojnik vozio, navode negdje, kada je bilo blato ili kada je umro od zarazne bolesti. U selima u okolici Kotor Varoši, pažnju pri otpremanju do groblja zahtijeva napose pokojnik kome je, kažu, puklo srce, pa iz tijela može poteći krv. Takvo je tumačenje naišlo na oporbu u nekim selima u blizini Ljubije i Sanskoga mosta. Nije mrtvome puklo srce, već »zalac«, to je bolest, »ide iz njega nešto drugo«, ne samo krv.¹⁰¹ Zalac je čir za koji, uz druge nazive, postoje i: zlič, po-ganac, pa i nežít.¹⁰² Riječ nežít nije bilo moguće čuti na području s kojega

⁹⁷ Usp. prema napomenama 44 i 47 i tekstu na str. 17, 18.

⁹⁸ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 21, 491, pod: vrijed, b.

⁹⁹ Kao nap. 66, 67, 68. Podatak da nežít' (u značenju naziva bolesti) i u ukrajinskome može biti ženskoga roda donosi jedan od rječnika toga jezika: B. Grinčenko, 546, pod: Néžit' (nežid i nežít, muškoga su roda).

¹⁰⁰ M. Gavazzi, napose 238–241. Do danas je podataka, koji potječu s različnih strana, nešto više.

¹⁰¹ J. Andrić-Matijević, napose 48–50. Podaci da mrtvome pukne »zalac« pribavljeni su nakon što je prikaz objavljen, 1969. godine. Prvi od njih potječe iz sela Stara Rijeka (između Ljubije i Sanskoga Mosta), a potvrđen je i u Šurkovcu (kod Ljubije) i u Sasini (Sanski Most). Riječ je o velikim starosjedilačkim hrvatskim selima, koja su gotovo raseljena 1992. godine. Običaj prijevoza pokojnika saonama poznavali su i Srbi u tom kraju (usp. M. Gavazzi, 238–239).

¹⁰² Za: zalac, usp.: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 22, 76, pod: zalac, b.; 916, pod: 2. zlič, 919, pod: zlijić i zlik (katkada se radi o upali koja počinje na prstu, uz nokat, o panariciju). – Usp. nap. 18, 22, 23, 24.

potječu podaci o opasnosti koja slijedi iz potresanja mrtvoga tijela. Opasnost je to za žive, jer sa zagrobnim životom takva pokojnika neće biti sve kako bi trebalo.¹⁰³ Zasad postoji samo jedan usporedivi podatak s drugih područja, iz Punta na otoku Krku: »poštuma mu je pukla – reče se kad mrtvacu izlazi krv na usta«. »Poštuma« je apostema – čir, prišt.¹⁰⁴ Čitava pojava, uzevši u obzir i običaj s kojim je dijelom povezana, neće moći naći svoje tumačenje samo u stvarnosti, treba ga tražiti i na jednoj drugoj razini. Tražiti treba i to nije li ona možda u kakvu doticaju s ruskim podacima o značenju riječi »nežid«.

I rusko »nežit« moglo bi imati, u nekom svojem smislu, usporednice na slavenskome jugu, premda pojave nisu sasvim iste. »Bili su nekakvi stari Nemri – očajnici. Nisu umirali, već su bili 'skamenjeni', 'ka ni drvo ni čock', 'ka drveni'. Nisu bili ni živi ni mrtvi, – 'kaže ti se 'nako, kad bi umrli, pa nisu'...« »Živjeli su u davna vremena, 'od bir-zemana', a to je još onda, kad je svijet postao. Danas se tek spominju.« Sudeći po opisu odjeće, jer nosili su »tkane košuljetine, goleme rukavine, po prst debelu pređu i po prst debelu žicu...«, Nemri su bili divovi.¹⁰⁵ Kazivanje potječe iz okolice Osika, iz Like, odakle je i većina ostalih podataka u kojima se spominju Nemri. Pripovijedalo se o njima, po jednom zapisu, i u zapadnijim, Lici susjednim, dijelovima Bosne. To su »u drevno doba bili ljudi gorostasni, upravo slični divovima, koji su tako dugo živjeli, da pri smrti nijesu mogli ni pamtiti kad se koji rodio, niti je mogao izbrojiti svoje godine; zbog toga se zovu Nēmri.« Njima se pripisuju napuštena groblja, ruševine zdanja, tragovi obrade sada zapuštenih zemljišta.¹⁰⁶ Prema kazivanjima iz Like, Nemri nisu umirali, »nego kad bi otac već vrlo ostario, sin bi ga pokrio loparom po glavi, pa onda maljem tres u lopar,

¹⁰³ Valja spomenuti da podatke o vjerovanju u svezi s potresanjem pokojnika nije lako sabrati. Kazivači često izbjegavaju odgovor, još teže daju objašnjenja, a katkada tvrde i suprotno od već poznatoga (tako u Mračaju, Gornji Vakuf, da pogrebnu zapregu treba da vuku konji koji da su mirniji od volova; podatak u prikazu nije spomenut). U selu Ivanjskoj, sjeverno od Banje Luke, bila je prije sredine ovoga stoljeća potvrđena pogrebna vožnja saonama kao, bar gotovo, općenita (usp. M. Gavazzi, 239). Jedva tridesetak godina kasnije za tu pojavu kao da nitko nije znao (ili nije htio znati), dok je nije potvrdila jedna od kazivačica, koja je i, prva, spomenula mogućnost istjecanja »mrtve krvi« iz tijela pokojnika. Navedeni su samo primjeri. Čitava je pojava, uz usporedbe, upućivala na vampirizam, no te usporedbe i zaključke treba uzeti s velikim oprezom, dijelom zbog neiskustva autora, a dijelom zbog njemu, tada, teško dostupnih izvora s drugih strana (usp. J. Andrić-Matijević, 50–52). Posebno će ponovno trebati razmotriti podatke koji se tiču muslimana (Isto djelo, 53–54)

¹⁰⁴ Podatak navodi (vjerojatno iz rukopisne građe): P. Skok, 15–16, pod: postema. Postoji i podatak (iz Punta i iz Cresa) za glagole: postumät se, poštumät se – »zagnojiti se (o rani, zasjekotini)«.

¹⁰⁵ I. Krmpotić, 324.

¹⁰⁶ J. Zorić, 227.

te bi tako oca poslao na onaj svijet.«¹⁰⁷ Među predaje o ubijanju staraca idu i dva opsežnija zapisa. Po jednome, Nemri su sazidali utvrđeni grad Belaj. Dugo su živjeli, »pa su starce sami morali ubijati, jer nijesu htjeli umirati«. Umjesto da tako postupi, jedan je sin sakrio svoga oca, a taj mu je uzvratio savjetom kako da s pomoću kobile izade iz »mračne zemlje« u koju će dospjeti kad Nemri budu ratovali u Rusiji. Tim je savjetom spašena cijela vojska, pa tada prestaje ubijanje staraca.¹⁰⁸ Isti se motivi javljaju i u predaji iz Dobrosela u Lici, uz još jedan: »car Varaon« odluči graditi kulu do neba visoku, što dakako, završava Božjom kaznom – rušenjem kule i razdiobom jezika. Zapisivač, Mojo Medić, više je puta pisao o tom kazivanju, o Nemrima i o nekim pitanjima predaja o ubijanju staraca. O jednini imena Nemri kao da nije bio na čistu. Uz prvo objavljivanje zapisa spomenuo je da ona glasi: »nemer«, a za Akademijin rječnik pribavio je podatak o ženskom rodu te imenice: »nemrica«.¹⁰⁹ Taj rječnik još bilježi: »nemra« za ženu i »nemre« za muškarca, u značenju: »žena vrlo stara, koja ne može da umre« (ili: »čovjek vrlo star, koji ne može da umre«), »a trebalo bi«. Podatak je također iz Like, vjerojatno iz istoga mjesta gdje je ispitivao i Mojo Medić.¹¹⁰ Naziv u jednini, u predajama jedva da je bio potreban, a za osobu muškoga roda teško ga je i sačiniti, pa temeljnu riječ može predstavljati množina: nemri.

Nemri su likovi iz povijesnih predaja koje istodobno mogu biti i predaje o ubijanju staraca. Povijesne predaje u južnih Slavena (izuzevši sjeverozapadna područja) obiluju kazivanjima o nekadašnjim stanovnicima. Ima primjera da se za njih izriječkom navodi da su dugo živjeli, a katkada se to može zaključiti posredno.¹¹¹ Predaje o ubijanju staraca, u južnih Slavena i drugdje, počinju katkada time da se kao uzrok takvu postupku navodi pojava da ljudi sami od sebe nisu umirali. Više takvih

¹⁰⁷ Leko (A. Budisavljević), 40. Autor je čuo od kazivača iz Mušaluka da su najprije »ovdi živili Nemri; za Nemrima došli su 'Grci' i ovi su svu goru (šumu) isikli.« Nakon sto godina pustoši, došli su Turci, a zatim tek »sadanje kolino«. Kazivanje o tome da su Nemri ubijali svoje starce autor je slušao kao učenik u Plaškom. Dva puta spominje ime kao: Nemer (str. 40 i 50). (Dio čitava djela, uz predaju o Nemrima, s manjim je izmjenama, a bez navođenja objavljenoga izvora, prenesen u: T. Čirić, 125).

¹⁰⁸ M. Magdić, 124.

¹⁰⁹ M. Medić, 1883, nazivi (nemer i nemri) 307, 308 (bit će igra riječi: »U jednoga neimara bi jedinak sin...«; nimar znači graditelj). Usp. i: M. Medić, 1919. (s podacima o nazivima, M. Medić, 1928, 257–258 i Isti autor, 1930. (s pokušajem razmišljanja koja se tiču predaja o ubijanju staraca).

¹¹⁰ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 7, 916, pod: nēmra, 917, pod: nēmre (zapisivač je naveo da je plural: nēmri) i pod: nēmrica.

¹¹¹ Usporediti, na primjer: V. Palavestra, 32, 33 (uz divove i uz ime Matuzoli u predajama iz dijela Crne Gore), 62, Indeks građe, pod: C. 6.2. (negdašnji stanovnici, »Grci«, živjeli su »po više stotina godina – opšte je predanje po Hercegovini«).

primjera potječe iz istočne Srbije i iz Makedonije. Spominje se katkada da su starci bili »živi mrtvaci«, »ni živ ni umren«. ¹¹² Lički su Nemri bili »skamenjeni«, ili »ka drveni«, »ni živi ni mrtvi«, a odgovaralo bi to značajkama ruskih duhova zvanih »nežit'«. To ime, zbog sadržaja predaja, »nemrima« ne bi sasvim odgovaralo, no temeljni je smisao isti. Ne bi smjelo smetati ni to što ruska »nežit'«, po vjerovanju, još postoji negdje u blizini ljudi, a »nemra« odavno već, kaže se, nema.

Nemri koji ne umiru označeni su u jednom zapisu i kao »očajnici«. Glagol očajati ima uobičajeno značenje: »klonuti duhom, izgubivši svaku nadu, prestavši nadati se«, što *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* izvodi od: od-čajati. Isti glagol može značiti i: »ostati, ukočiti se, uštapiti se, obumrijeti«, a tumačilo bi se to od: o-čajati. Podaci koji imaju to značenje potječu, čini se, s prostora jadranskoga zaleđa, kao i oni koji se tiču imenice ičajnik (ili očajnik). Može ta riječ imati i značenje: »nerastvoreno tijelo u grobu« ili »ljudsko tijelo, koje ne može da se raspadne«, a time, u jednoga pisca iz Dalmacije, i: mumija. ¹¹³ Iz Dalmacije, iz zaleđa Šibenika i Zadra, potječe podatak o vjerovanju da Hrvati, katoličke vjere, mogu po smrti postati vukodlacima (vampirima), oni se »dižu«, »a pravoslavni da postaju očajnici, tj. u grebu ne raspone se: toga drže za griješnika, da je bijo živ«. Zapisivač je, kaže, vidio otvaranje groba u koji je prije 15 do 20 godina bio sahranjen jedan prosjak, »i rane je na nogami ima«, a tijelo je nađeno čitavo. Za slične je nalaze čuo da ih je bilo i pri arheološkim iskopavanjima, pa zaključuje: »Eto daklen, očajnika ima u nas«. ¹¹⁴ Zapisao je još, na drugome mjestu, »da se pravoslavni očajaju, vjeruje se, tj. u grobu mogu stati, koliko hoće, a tijelo se ne raspone«. ¹¹⁵

Vjerovanja koja se tiču nežita nesumnjivo su se u ranijim stoljećima sastala s nekim pojavama s rubova kršćanstva. Prema Vladimiru Dalju, duhovi zvani »nežit'« pobunjeni su anđeli, a svrgnuo ih je s neba arkanđeo Mihael. Nemaju svoga obličja, zakrbuljeni su, ne govore. Glagoljaš, pop Anton Brzac, u svome zaklinjanju navodi i sljedeće: »Nižite i sičce, ki se (se) spal s nebesi, utaknute iž anjeli, iž svić noseći, i utaknu ih sveti Mihovil arhanjel...« Nešto kraće je to spomenuto u barem jednom crkvenoslavenskom rukopisu: »si reč' tebe nežite, egda spade s nebese«. ¹¹⁶ Za usporedbu u obzir će trebati uzeti i neke druge apokrifne spise. U

¹¹² V. S. Radovanović, 314, 316, 343–344. U pitanja ostalih pojava u predajama o ubijanju staraca i u podatke o njima, na ovome mjestu nije moguće zalaziti.

¹¹³ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 8, 509, pod: očajati (1. i 2.) i pod: očajnik; 510, pod: 1. očajnik. P. Skok, 1, 288, pod: čajati, izvodi očajati samo iz: od, »upravo ot čaja 'od čekanja'«, sa značenjem: prestati nadati se; posebnim značenjima koje navodimo ne bavi se.

¹¹⁴ V. Ardalić, 1899, 124. (uz napomenu 1).

¹¹⁵ V. Ardalić, 1908, 148. Podatak da susjedne vjerske (etničke) grupe spominju razlike u tome čiji se mrtvi mogu povampiriti, nije sasvim osamljen.

¹¹⁶ V. nap. 1 (i 4).

Videnju Enohovom, na drugom se nebu spominju mračni anđeli koji se tu muče jer su se bili pobunili protiv Boga. Dio ih je smješten na peto nebo i ti su poblizhe opisani: to su divovi, oronulih lica, šutljivi. Neki su od tih anđela bili sišli na zemlju i iz njihovih veza sa ženama rađali su se divovi. Prema *Varohovom (Baruhovom) videnju* (apokalipsi), na prvim se nebesima nalaze ljudi »inoobrazni«, lica su im kao u životinja (volova, pasa), imaju rogove i druge životinjske osobine. To su oni »ki kotěhu stlp zidati i vlesti na nebo i preobrazi je Bog«. Zidali su uz teške napore i žene su rađale pri poslu. Bog ih je porazio, pobrkao im govor i razdijelio jezike.¹¹⁷

Ruski podaci iz narodnih vjerovanja sadrže, po svemu, dijelove iz oba sredovječna spisa, oslonjene na *Knjigu postanka*. Nalazi to svoj odraz i u predajama o Nemrima, koji su divovi, a nije slučajno da se tu javlja i priča o zidanju kule (no taj motiv dolazi u predajama i drugdje). Slavenko: nežit trebalo bi biti starije od svega toga, no trebalo bi označavati široki pojam koji štošta može obuhvatiti. Bila bi to razina na kojoj bi se moglo naći sve što je između života i smrti, zaustavljeno, ni živo ni mrtvo, očajno, ukočeno, okamenjeno, odrvenjelo. Može to biti i bolest i kada joj naziv odražava stanje čovjeka, ali i kada on služi kao izražaj želje da se bolest zaustavi.¹¹⁸ Na toj bi razini trebalo tražiti i nešto od smisla povijesnih predaja, nešto od smisla predaja o ubijanju staraca, nešto o krabuljama (maskama). Ispitivanja smo tek započeli, nastojali smo samo postaviti zajedno ono što bi moglo zajedno i pripadati.

NAVEDENI IZVORI I DJELA:

Napomena: Podaci o djelima izvorno tiskanima ćirilicom prenešeni su u latinicu.

Andrić-Matijević, Jasna, *Vjerovanje da mrtvog ne valja tresti*, Zbornik krajiških muzeja, 3, Banja Luka 1968/69, 45–58.

Ardalić, Vladimir, *Bukovica; Narodni život i običaji*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 4, Zagreb 1899, 113–126, 196–220.

Ardalić, Vladimir, *Vukodlak (Bukovica u Dalmaciji)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 13, Zagreb 1908, 148–154.

Biegeleisen, Henryk, *Lecznicтво ludu polskiego*, Kraków 1929.

¹¹⁷ J. Ivanov, 169, 172 (181, 182), 194–195 (200–201). Rukopisi, dakako, nisu jednaki, pa u *Varohovom videnju* postoji i razlika u broju nebesa na kojima se nalaze »inoobrazni« (dva ili tri). U glagoljskom ih je *Petrisovu zborniku* (iz 15. stoljeća) tri. Iz toga je zbornika naveden dio rečenice o zidanju »stlpa« (prema: V. Štefanić, 185–186).

¹¹⁸ Takve su pojave vrlo poznate, ne samo u smislu bolesti, a ne mora to biti samo izražaj dobre želje nego i kletve. Usp., na primjer *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 8, 806, pod: okamenica (za zmiju, »sa željom, da bi se okamenila«), 807, pod: okamenjak (za miša, u istom smislu), 806–807, pod: okameniti. Riječ nežitovica, kada označuje zmiju, mogla bi imati istu svrhu (vidjeti nap. 62).

- Bilec'kij-Nosenko, P, *Slovník ukrajinskoi' movi*, Kiiv 1966.
- Biryła, M. V, *Ushodneslovjanskija antraponimy z admoüem ne typu never, neposed, nedviga, nedomolva*, Belaruskaja anamastika, Minsk 1977, 129–159.
- Bobaljević, Sabo Mišetić »Glušac«, *Odgovor Saba Mišetića Piligrinu*, u: (Rafo Bogišić, ur.) *Zbornik stihova IV. i VI. stoljeća, Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 5, Zagreb 1968, 340–346.
- Bojadžiev", Z. A, *Bajanija, vračuvanja i lekuvanja, Ot' Sofijsko*, Sbornik" za narodni umotvorenija, nauka i knižnina, 11, Sofija 1894, 3 (Narodni umotvorenija), 89–90.
- Bošković-Stulli, Maja, *Usmena književnost*, u: *Povijest hrvatske književnosti*, 1, Zagreb 1978, 7–353.
- Brückner, Aleksander, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa, 1970². *B'lgarski etimologičen rečnik*, 1, 3, Sofija, 1971, 1980.
- Čirić, Tatjana, *Jedno porodično predanje iz Gornje Krajine*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, 15, Beograd 1935, 117–127.
- Dall'Asta, Franjo (Ivan Širola, prev.), *Narodna medicina*, (Hrvatsko Primorje), Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 26, Zagreb 1928, 174–179.
- Dal', Vladimir, *Tolkovij slovar' živogo velikorusskogo jazyka*, 2, Moskva 1979⁷.
- Dežman, Ivan, *Rčnik lčničkoga nazivlja*, Zagreb 1868.
- Dučić, Stevan, *Život i običaji plemena Kuća*, Srpski etnografski zbornik, 48, Beograd 1931.
- Đorđević, Vladan, *Narodna medicina u Srba*, Srpski letopis za godinu 1872., 114, Novi Sad 1872, 1–77.
- Gavazzi, Milovan, *Pogrebne saonice*, Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu, 1901–1951, Beograd 1953, 238–243.
- Georgieva, Iv, *Miroglad"t na b'lgarskija narod ot IX do sredata na XIX v.*, u: *Ėtnografija na B'lgarija*, 3, Sofija 1985, 18–35.
- Gerov", Najden", *Rčnik" na b'lgarskij jazyk"*, 3, Plovdiv" 1899.
- Glück, Leopold, *Medicinska narodna terminologija u Bosni i Heregovini uvaživši i susjedne zemlje*, Sarajevo 1898.
- Grinčenko, Boris, *Slovár' ukrajins'koï móvi*, 2, Kiiv 1908.
- Holuby, Jozef L'udovit, (Jan Mjartan, ur.), *Narodopísne práce*, Bratislava 1958.
- Hovorka v. Zderas, Oskar: *Die Paganica und ihre Varianten*, Zeitschrift für öster-reichische Volkskunde, 6, Wien 1900 a, 4–23.
- Hovorka pl. Zderas, Oskar, *Narodna medicina na poluotoku Pelješcu u Dalmaciji*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 12, Sarajevo 1900 b, 119–154.
- v. Hovorka, Oskar, Kronfeld, Adolf, *Vergleichende Volksmedizin*, 2, Stuttgart 1909.
- Ivanov", Jordan", *Bogomilski knigi i legendi*, Sofija 1925.
- Ivkov, Petko Iv, *Elenski rečnik*, B'lgarska dialektologija, 7, Sofija 1974, 3–175.
- Jagić, Vatroslav, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, 1, Zagreb 1867.
- Jovanović-Batut, Milan, *Grada za medicinsku terminologiju*, Novi Sad 1886.
- Jungmann, Josef, *Slovník česko-německý*, Praha 1836.
- Kačanovskij, Vladimir, *Apokrifne molitve, gatanja i priče*, Starine, 13, Zagreb 1881, 150–163.
- Karłowicz, Jan, *Slovník gwar polskich*, 3, Kraków 1903.
- Karłowicz, Jan; Kryński, Adam; Neidzwiedzki, Władysław, *Slovník języka polskiego*, 3, Warszawa, 1904
- Katić, Relja V, »Ot' nežita« u srpskoj srednjevekovnoj medicini, Matica srpska, Zbornik za društvene nauke, 29, Novi Sad, 1961, 121–126.
- Katić, Relja, *Srpska medicina od IX do XIX veka*, Beograd 1967.

- Katić, Relja V, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, Beograd 1981.
- Katić, Relja V, *Terminologija srpske srednjovekovne medicine i njeno objašnjenje*, Beograd 1982.
- Kostrzewski, Józef, *Les origines de la civilisation polonaise*, Paris 1949.
- Kovačev, Stojan, *Trojanskijaj govor*, B¹lgarska dialektologija, 4, Sofija 1968, 161–242.
- Krmpotić, Ivan, *Nemri (Osička općina u Lici)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 24, Zagreb 1919, 324.
- Leko (Budisavljević, Aleksandar), *Pleme Budisavljevića u Gornjoj Krajini*, Novi Sad 1890.
- Linde, M. Samuel Bogumił, *Słownik języka polskiego*, 3, Lwów 1857².
- Machek, Václav, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968².
- Magdić, Mile, *Narodne priče o gradinama*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 14, 1909, 124–133.
- Maksimov", S. V, *Nečistaja, nevedomaja i krestnaja sila*, S. –Petersburg" 1903.
- Marijan, Livijo; Sokolović, Mirjana: *Nazivi i nadimci*, Zagreb 1986, Rkp. Etnološkoga zavoda Filozofskog fakulteta, EzFf Nr 90.
- Mažuranić, Vladimir, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, Zagreb 1908–1922.
- Medić, Mojo, *Zidanje Vavilona*, Javor, Novi Sad 1883, 306–310.
- Medić, Mojo, *Nemri*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 24, Zagreb 1919, 29–31.
- Medić, Mojo, *Folklorističke dopune*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 26, 1928, 257–275 (I. *Ubijanje staraca*, 257–259).
- Medić, Mojo, *Ubijanje staraca*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 27, 1930, 76–80.
- Miklosich, Franz, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*, Wien (Vindobona) 1862–1865.
- Miklosich, Franz, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886.
- Milas, Matej, »Poganica« kod Hrvata na jugu, »nežit« kod Bogomila, *Vienac zabavi i pouci*, 26, Zagreb 1894, 9–10.
- Milas, Matej, *Bogumilska riječ »nežit« u Stonu u Dalmaciji*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, 8, Sarajevo 1896, 539.
- Milićević, Milan Đ, *Život Srba seljaka*, Glasnik Srpskog učenog društva, 22, Beograd 1867, 79–208.
- Mladenov, Maksim SI, *Leksikata na ihtimanskija govor*, B¹lgarska dialektologija, 3, Sofija 1967, 3–196.
- Nemičić, Milan, *Medicinski Rječnik, (Lexicon medicum)*, Njemačko- latinsko-hrvatski, Zagreb 1913².
- Niederle, Lubor; Chotek, Karel, *Zvyky a obyčeje*, u: *Moravské Slovensko*, 2, Praha 1922, 665–799.
- Ottiv slovník naučný*, 18, Praha 1902.
- Pančev", T, *Dop"lnenie na b"lgarskija rečnik" ot N. Gerov*", Plovdiv" 1908.
- Parčić, Dragutin A., *Riečnik ilirsko-talianski, Vocabulario illirico-italiano*, Zadar 1858.
- Pavelescu, Gheorghe, *Cercetări de etnomedicina in zona Sebeşului*, Anuarul de folclor, 5–7, Cluj-Napoca 1987, 133–156.
- Pelegriновиć, Mikša, *Pelegrin Sabu Mišetiću*, u: (Rafo Bogišić, ur.) *Zbornik stihova XV. i XVI. stoljeća, Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 5, Zagreb 1968, 134–141.
- Popović, Đorđe, *Rečnik srpskoga i nemačkoga jezika, Wörterbuch der serbischen und deutschen Sprache*, 2, Beograd 1926².

Pfiručni slovník jazyka českého, 3, Praha 1938–1940.

Radenković, Ljubinko, *Narodne basme i bajanja*, Niš-Priština-Kragujevac 1982.

Radovanović, Vojislav S, *Narodna predanja o ubijanju starih ljudi*, *Geografsko-etnografska poređenja*, Glasnik Skopskog naučnog društva, 7–8, Skoplje 1930, 309–346.

Rečnik na s'vremenija b''lgarski knižoven ezik, 2, Sofija 1957.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 7, 8, 10, 21, 22, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1911–1916, 1917–1922, 1931, 1973–1974, 1975.

Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1, 3, Zagreb 1971, 1973.

Slovar' cerkovno-slavjanskago i russkago jazyka 2, Sanktpeterburg" 1847.

Slovar' russkih narodnyh govorov, 1, 21, Leningrad 1965, 1986.

Slovar' russkogo jazyka, 2, Moskva 1983².

Slovar' sovremenogo russkogo literaturnogo jazyka, 7, Moskva-Leningrad 1958.

Slovník naučný, 5, Praha 1866.

Slovník slovenského jazyka, 2, Bratislava 1960.

Slovník spisovného jazyka českého, 2, Praha 1964.

Slovník ukraïns'koï movi, 5, Kiïv 1974.

Słownik jezika polskiego, 5, Warszawa 1963.

Słownik staropolski, 5, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965–1969.

Sreznevskij, Izmail Ivanovič, *Materialy dlja slovarja drevne-russkago jazyka po pis'mennym pamjatnikam*, 2, 3, Graz 1955, 1956 (Petersburg, 1902).

• Stančev", N, *Bajanja, vračuvanja i lëkuvanja, Ot Kotlensko*, Sbornik" za narodni umotvorenija, nauka i knižnina, 14, Sofija 1897, dio 3, 101–103.

Stanojević, Marinko, *Nežit, Jedan priložak k poznavanju narodno-apokrifne književnosti*, *Letopis Timočke Eparhije*, 2, Zaječar 1924, 18–23.

Stojčev, Todor, *Rodopski rečnik*, B''lgarska dialektologija, 2, Sofija 1965, 119–314.

Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 15, Zagreb 1910, 120–160, 306–315 (IV. Brzac Anton, *Razgovor od vetra i dažda i nižita i sičca*, 153–160, 306–311).

Strohal, Rudolf, *Priručna knjiga »Duhovna obrana« u hrv. glagolskoj knjizi*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 26, Zagreb 1928, 342–346.

Stulli, Joakim, *Lexicon latino-italico-illyricum*, 1/1, 1/2, Buda 1801.

Stulli, Joakim, *Rjecoslože slovinško-italiansko-latinsko*, 2/1, 2/2, Dubrovnik 1806.

Štefanić, Vjekoslav (ur.), *Hrvatska književnost srednjega vijeka, Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 1, Zagreb 1969.

Šulek, Bogoslav, *Deutsch-kroatisches Wörterbuch, Němačko- hrvatski rečnik*, Zagreb 1860.

Šulek, Bogoslav, *Jugoslavenski imenik bilja*, Zagreb 1879.

Šverljuga, Janislav Kr, *Odgovor na pitanja druž. jugosl. poviest. i starine*, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, 11, Zagreb 1872, 224–232.

Tenev", T, *Bajanja, vračuvanja i lëkuvanja, Or" Čiporovci*, Sbornik" za narodni umotvorenija, nauka i knižnina, 16–17, Sofija 1900, dio 2: *Materiali*, 259–263.

Thaller, Lujo, *Nežit*, Liječnički vjesnik, 63, Zagreb 1941, 244–245.

Todorova, Iveta, *Bajanja i magii*, u: *Regionalni proučvanija na b''lgarskija folklor*, 1, *Ot Timok do Isk*", Sofija 1989, 61–77.

Tokarev, S. A, *Religioznye verovanija vostočnoslavjanskij narodov XIX-načala XX veka*, Moskva-Leningrad 1957.

Ukraiïns'ka radjans'ka enciklopedija, 10, Kiïv 1962.

- Urumov", Ivan" K., *Materijali po b"lgarskata narodna medicina*, Sbornik" na B"lgarskata akademija na naukite, 22, Sofija 1926, (1-127).
- Vatev", Š, *Materiali po narodnata medicina v B"lgarija, Ot" razni mesta*, Sbornik" za narodni umotvorenija, nauka i knižnina, 21, Sofija 1905, (1-29).
- Velnić, Vinko Justin, *»Ljekaroslovje ili nauzi sa ljeciti raslike nemochi pripisani is saerbskiah kgnigha«* (*Medicinski rukopis biblioteke Male Braće*), Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, 8-9, Dubrovnik 1962, 499-555.
- Wielka encyklopedia powszechna PWN*, 7, Warszawa 1966.
- Zorić, Jovan, *Nēmri, Karadžić*, 2, Aleksinac 1900, 227.
- Žic, Ivan *Vrbnik na otoku Krku*, Narodni život i običaji, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 5, Zagreb 1900, 51-83, 201-252.

SUMMARY

AN ASPECT OF STUDYING THE PROBLEM OF THE SLAVIC
WORD »NEŽIT«

The word »nežit« is of pan-slavic origin and has been found since Medieval period to mean some kind of disease. Philologists were dealing with this word, doctors were interested in its contents. This study (from an ethnological point of view) is based primarily on the data concerning South-Slavic areas. Regarding North Slavs, available data are fewer and originate from different reviews, summaries and dictionaries.

The word »nežit« does not always mean the same disease – it is often used to denote various inflammatory processes or some contagious diseases. These diseases can also have another name and it will not be easy to analyse thoroughly the relationship between different names for the same diseases on one hand and their diffusion on the other.

Although the word »nežit« is more widely spread in its meaning of a name for different diseases, its real meaning should be searched in other spheres. »Ne-žit« might belong to the group of Slavic words in which by the negative particle the meanings are reduced and the contents are subdued. Its meaning may not be only »something that is not alive«. A group of ghosts in Russian folk mythology is sometimes called »nežit«, i.e. those who neither live nor die. Similar but subdued meaning might be expected in some South Slavic phenomena and the idea of the condition between life and death might have its echoes in different customs and beliefs.